

1.04 Strokovni članek

UDK 351.742(497.4)"1791/1918"

UDK 331.542-057.36(497.4) "1791/1918"

Prejeto: 30. 5. 2019

Ko sta orožnik in stražnik pri nas posta(ja)la poklica Naši varnostni sili v obdobju 1791–1918

PAVEL ČELIK

magister sociologije

Tbilisijska ulica 54, SI-1000 Ljubljana

Izvleček

V obdobju Avstrije oziroma Avstro-Ogrske sta pri nas delovali dve zvrsti državnih varnostnih sil, varnostni oziroma policijski stražniki od leta 1793 in orožniki od leta 1850. Obe varnostni sili sta v cesarskih časih od sredine 19. stoletja pridobivali pomembne in neizbrisne prvine poklica. Slednje je bilo težavno, saj je začetno obdobje državnih varnostnih sil v cesarstvu na tem področju oralo precejšnjo ledino. Orožništvo je bilo tedaj možno najti le v Lombardiji, kjer je imelo sedež v Milanu. Pristojno je bilo za Lombardijo in Južno Tirolsko. Drugi primer orožništva pa zasledimo v svobodni državi Krakow, ki jo je Avstrija zasedla leta 1846.¹ Največ zglodov formiranja varnostnih sil je bilo mogoče zaslediti v porevolucijski Franciji, zlasti pri tamkajšnjem orožništvu. Formiranja varnostnih sil je bilo povezano z vsakokratnimi družbenimi dogajanja na Slovenskem in širše v okviru države, ki je v svoje meje vključevala tudi današnje slovensko ozemlje.

Abstract

**WHEN GENDARME AND CONSTABLE STARTED TO BECOME
A PROFESSION IN OUR TERRITORY**

Our Security Forces in the Period between 1791 and 1918

During the time of Austria or Austria-Hungary, two types of state security forces had been active in our territory, security or police constables from 1793 and gendarmes from 1850. Both security forces acquired important and indelible elements of profession in the imperial era from the mid-19th century. This was difficult as, in the beginning, the imperial state security forces were laying the groundwork for progress in this field. Gendarmerie was present, at the time, only in Lombardy, with head offices established in Milan, and responsible for Lombardy, South Tyrol, and free country called Krakow, occupied by Austria since 1846. Post-revolutionary France, in particular gendarmerie there, served as an example. This was connected to re-

Ključne besede:

Dežela Kranjska, orožništvo, državni varnostni stražniki, prvine poklicne podobe teh varnostnih sil, razlike in podobnosti med obema varnostnima silama.

Key-words:

Carniola, gendarmerie, state security constables, elements of professional image of these security forces, differences and similarities between both security forces

¹ Wandruszka in Urbanitsch: *Die bewaffnete Macht*, str. 237.

spective social events in Slovenian territory and wider within the borders of the state, which included the territory of Slovenia today.

Uvod

Prvine poklicnega pripadnika varnostnih sil na našem ozemlju so začele nastajati tedaj, ko so te sile začeli urejati, organizirati in voditi po načelih nastajajoče pravne države. Začetek je pomenilo obdobje prehoda iz fevdalizma v »kapitalizem«, tako imenovana absolutna monarhija. Dotlej je bila vojska tudi edina resna notranja varnostna in ne zgolj obrambna sila. Zemljiško gospostvo je bilo hkrati tudi oblastvo, ki je imelo svoje osebje: biriče, grajske hlapce, valpите, slugе itd. Mesta so bila podrejena tem gospostvom in nekatera so imela svojo stražo, ki je skrbela tudi za notranji red. Proti koncu 18. stoletja so začele nastajati policijske direkcije, in sicer v prestolnicah dežel. Njihove stroške je prevzela država, zato smemo govoriti o poddržavljanju tega dela varnostne ureditve tistega časa. Dotedanja fevdalna ureditev varnosti z grajskimi vojaki in biriči je odmirala.

Revolucionarno leto 1848 je dodobra pretreslo vso Evropo in ena od posledic je bila tudi oblikovanje prvin pravne države. V Avstriji je bilo oblikovano orožništvo in preoblikovana je bila dotedanja varnostna straža. Prvo se je vsaj na začetku zgledovalo po Franciji, kjer so tako varnostno silo oblikovali po revoluciji leta 1789. Brez pomena tudi ni dejstvo, da so v letih od 1809 do 1813, torej v času francoske zasedbe naših krajev v okviru Ilirskih provinc (brez dela Koroške in Štajerske), delovale francoske orožniške sile, kar je bila za naše prebivalstvo novost, pretežno dobro sprejeta. Na ta francoski vpliv je opozorila tudi skupina naših poznavalcev policijskega prava in pooblastil.²

Ves nadaljnji varnostni razvoj v avstrijskem cesarstvu je pomenil vzpostavljanje predvsem enotno organizirane orožniške in manj stražniške službe. Postavljeni so bili temelji za poklicno podobo teh varnostnih sil, ki so jih potem prevzemali v državah, nastalih na tleh nekdanjega avstrijskega cesarstva.

Oblikovanje poklicev orožnika in stražnika v dobi avstrijskega cesarstva je mogoče prikazati vsaj na dva načina. Prvi način bi bil ta, da bi za obe varnostni sili hkrati opisal prvine obeh poklicev. Drugi način bi bil, da bi opisal prvine ločeno za orožništvo in ločeno za stražnike. Odločil sem se za prvi pristop, ki pa ga nisem mogel v celoti upoštevati, saj se je zgodilo, da je isti pravni predpis urejal tako orožniško kot stražniško področje, zato sem obe varnostni sili zajel v nekaj istih točkah prikaza. Na ta način bralec lahko takoj primerja prvine obeh poklicev. V tem obdobju sta imela oba poklica skupne lastnosti, hkrati pa so bile med njima razlike. Vsak poklic je imel svoje posebnosti, kar velja tudi danes.

Razlikovati je treba med *poklicem* in *profesijo*. Tujko *profesija* tolmači naš slovar tujk kot poklic, obrt, stroko. *Profesionalec* je tisti, a) ki se poklicno ukvarja s kakim stalnim delom; b) kdor svoje delo opravlja temeljito in vešče.³ Razvojno gledano sta ta dva poklica, orožnik in stražnik, pozneje in postopoma z dviganjem delovnih zahtev, izobrazbe, odgovornosti, organiziranosti itd. prehajala v profesijo, ki je pojmovana kot nadgradnja poklica. Hkrati pa so pripadniki teh poklicev postopoma pridobivali zavest o značilnostih profesije, standardih, odgovornostih in pomenu člana profesije.⁴

V nadaljevanju podajam kratek pregled naših varnostnih sil za slovensko deželo Kranjsko, glede na organiziranost teh sil in značilnosti tega obdobja s stališča varnosti, nato pa tudi posamezne prvine njihove profesionalne podobe.

² Lobnikar in Modic: »Profesionalizacija slovenske policije«, str. 288.

³ Tavzes: *Veliki slovar tujk* (2002), str. 928.

⁴ »Uvodnik«. V: *Varstvoslovje* (2018), št. 3, str. 263.

Pregled obeh državnih varnostnih sil

V tem sestavku se večina podatkov o varnostnih silah v avstrijskem času nanaša na deželo Kranjsko, zato je smotrno, da v nekaj stavkih opišem to ozemlje. Vojvodina Kranjska je od leta 1815 imela praktično enak obseg. Njena površina je bila 9955,23 kvadratnega kilometra, to je približno tridesetino avstrijskega in triinšestdesetino avstro-ogrskega ozemlja. Njeno ozemlje je na severu mejilo z deželo Koroško, na vzhodu z deželo Štajersko, na vzhodu in jugu s Hrvaško ter Istro in na zahodu s Primorjem. Leta 1900 je Kranjska imela 508.150 prebivalcev.⁵ Nižje upravne enote so bili ves čas okraji, nekaj časa tudi okrožja kot širše upravne enote v okviru dežele.

Začetne prvine profesionalizacije varnostnih sil najdemo v državni policijski straži, ki je nastajala zadnja desetletja 18. stoletja. O njej so bila le zaupna, tajna navodila. Orožništvo je bilo osnovano pol stoletja pozneje in so ga oglašali kot nov poklic. Tako je na primer Gustav Chorinski, deželni namestnik na Kranjskem, 7. 7. 1850 objavil razglas o začetku delovanja orožništva v tej deželi. V njem je med drugim izrazil prepričanje, da bo prebivalstvo Kranjske izkazalo podporo in pomoč novemu težavnemu ter važnemu in obče koristnemu poklicu, s čimer bo olajšalo orožništvu doseči za občī blagor določen namen.⁶ Da so orožništvo že tedaj šteli kot poklic, je bilo zapisano tudi v prvem zakonu leta 1850.⁷

Ko so vzpostavljali orožništvo, se je pokazalo, da je treba preurediti tudi državno policijo v prestolnicah države in deželah ter drugih največjih mestih. Državna policija je šele leta 1851 dobila svoj temeljni javno objavljeni predpis, ki jo je poenotil glede organiziranosti in delovanja. Vseboval je dva dela. Prvi del je imel 43 členov in je urejal organiziranost policijskih oblastev po deželnih prestolnicah in drugih največjih mestih. Policija je bila tedaj organizirana ali kot mestno glavarstvo na sedežih dežel ali kot policijski komisariat v pomembnejših mestih. Tu se spet srečamo pojmo *policijski komisariat*: To je bil lahko policijski urad v večjem mestu, lahko pa tudi del prestolnice dežele, ki je bila po policijski črti razdeljena na več okolišev s takim imenom. Mestno glavarstvo je bilo podrejeno deželnemu glavarju in je imelo vojaško-policijsko in civilno-policijsko stražo. Policijski komisariat je bil podrejen okrajnemu glavarju ali okrožnemu predsedniku.⁸ Okrožja so bila odpravljena leta 1859. Drugi del tega predpisa je v 33 členih opredelil naloge policijskih oblastev, ki so bile opredeljene takole: a) varovanje javne varnosti in miru; b) skrb za varnost ljudi in premoženja; c) skrb za javni red. Ta del je vseboval napotke, kaj in kako odkrivati, preprečevati in preganjati. Šlo je potemtakem za navodila, kako opravljati policijsko službo. Cesar je 24. 7. 1852 sklenil, da se odtlej mestno glavarstvo imenuje policijsko vodstvo, ki so I. in II. razreda, odvisno od naziva vodje;⁹ pri nas se je uveljavilo ime policijska direkcija.

Leta 1852 je policijska straža v celotnem cesarstvu imela 3866 mož, razporejenih v 27 oddelkih v večjih mestih Avstrije. Od tega je na mestno glavarstvo oziroma policijsko direkcijo v Ljubljani odpadlo 43 mož. Celotna straža je bila organizirana kot korpus. Sestavljale so ga tri vrste osebja: stražniki za delo na terenu, njihovi starešine in uradniki kot vodstveno osebje v pisarnah.¹⁰ Franz Uhrer, direktor te direkcije v Ljubljani, je leta 1853 postal častni meščan Ljubljane¹¹ in je bil do leta 2001 edini častni meščan prestolnice Ljubljana iz vrst

⁵ Orožen: *Vojvodina Kranjska*; Hribar: *Hribarjev najnovejši Splošni naslovnik*.

⁶ Razglas c.-kr. krajnskega poglavarstva od 7. mal. serpana, 1850.

⁷ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 34.

⁸ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, čl. 4, 9 in 40.

⁹ Razglas predsedništva c.-kr. krajnskega poglavarstva 8. 8. 1852, Deželni zakonik in vladni list za krajnsko vojvodino, št. 43/52, z dne 24. 8. 1852.

¹⁰ SI AS 22, š.k. 25, leto 1852, spis št. 404.

¹¹ Hribar: *Hribarjev najnovejši Splošni naslovnik*, str. XIV.

varnostnih sil. Leta 1857 so število mest, kjer so bili oddelki vojaške policijske straže, skrčili na 14 in po letu 1866 je ta straža ostala le še v šestih mestih, druga mesta so varnostno stražo prevzela na svoje stroške in zanje namenila svoje osebje.¹² To krčenje direktij je bilo povezano s finančnim stanjem v državi, ki je zahtevalo omejevanje državnih izdatkov.

Poleti 1912 je bil sprejet zakon, da se v Ljubljani ponovno vzpostavi policijsko ravnateljstvo.¹³ To je začelo delati 1. 4. 1913. Vodil ga je policijski ravnatelj, podrejen neposredno deželnemu predsedniku. Za izvršilno službo je imel uniformirano varnostno stražo in policijske agente v civilu.¹⁴ Na začetku januarja 1917 je ljubljanska direkcija zaposlovala 171 oseb, od teh 110 stražnikov in 20 njihovih starešin, 16 agentov v civilu, 9 pomožnih pisarniških oseb (med njimi je bilo pet žensk) in 16 uradnikov, ki so bili vodilno osebje celotne direkcije.¹⁵

Število orožnikov in njihovih postaj na Kranjskem se je spreminjalo, odvisno zlasti od finančnega stanja države. Ob popisih prebivalstva je bilo v posameznem letu toliko postaj in mož: leta 1857 – 43 in 341, leta 1869 – 40 in 202, leta 1880 – 63 in 280, leta 1890 – 82 in 279, leta 1900 – 102 in 351, leta 1918 – 141 in 559.¹⁶ Vidimo, da je bilo zadnji leti pred razpadom cesarstva v policijski direkciji v Ljubljani zaposlenih skupaj 171 oseb, v deželnem orožniškem poveljstvu v Ljubljani pa skupaj 559 oseb, torej več kot trikrat toliko.

Na enega orožnika na Kranjskem je leta 1857 prišlo povprečno 1325 prebivalcev, na orožniško postajo pa 10.510 prebivalcev, leta 1918 pa na orožnika 993 prebivalcev, na orožniško postajo pa 3724 prebivalcev. Leta 1857 je na enega orožnika prišlo 29,2 kvadratnega kilometra površine Kranjske, leta 1918 pa 17,8 kvadratnega kilometra. Ena orožniška postaja¹⁷ je leta 1857 obsegala povprečno 231,5 kvadratnega kilometra, leta 1918 pa 70,6 kvadratnega kilometra.¹⁸ Del teh količnikov so vsebovale že tako imenovane dislokacijske tabele, ki so jih izdelovala deželna orožniška poveljstva. Taka tabela je vsebovala te podatke: oddelek deželnega orožniškega poveljstva, politični in sodni okraj, moštvo po postajah, površino okoliša postaje in število prebivalcev v okolišu postaje. Iz nje ni bilo težavno izračunati drugih količnikov, na primer števila prebivalcev na enega moža, površine na enega moža. Take kazalce tudi danes uporabljajo vse policije po svetu, saj merijo tako imenovano gostitev varnostnih sil na določenem območju.

Še nekaj besed o domovini rojstva in dejavnosti mož ali fantov pred vstopom v orožništvo. V osmih letih 1911–1918 je na Kranjskem službovalo 509 orožnikov. Na Kranjskem jih je bilo rojenih 371, 138 pa v drugih deželah Avstrije. V istem razdobju je odšlo drugam 84 mož, rojenih na Kranjskem, in 26 mož, ki so bili rojeni v drugih avstrijskih deželah, skupaj torej 110 mož. Razlogi za odhode so bili različni, na primer premestitev drugam zaradi potreb službe ali po željah samih orožnikov, odpustitev iz službe zaradi nediscipline ali vrnitev v vojsko, upokojitev, odhod v civilno službo itd.¹⁹

Za istih 509 mož so podatki o njihovi dejavnosti pred vstopom med orožnike, torej o njihovem socialnem izvoru. Te dejavnosti so spadale med 78 skupin, pri čemer je v posamezno skupino spadalo od 118 mož do 1 moža. Največ, 118, je bilo takih, ki so prej pomagali na domačih kmetijah, 35 čevljarjev, 31

¹² Wandruszka in Urbanitsch: *Die bewaffnete Macht*, str. 239, 240.

¹³ Zakon z dne 2. 6. 1912.

¹⁴ Ukaz c.-kr. ministrstva za notranje stvari z dne 26. 3. 1913, čl. 2, 4 in 5.

¹⁵ Standesauweis der k. k. politischen Behörden und Organe in Krain, nach dem Stande 1. Jänner 1917.

¹⁶ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, str. 425.

¹⁷ SI AS 33, 14–1, fasc. 1877–1900, ovoj 1893–1897, spis št. 10410.

¹⁸ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, preglednica št. 10, str. 426.

¹⁹ SI AS 1153, Deželno orožniško poveljstvo št. 12 v Ljubljani, Aktiv, Heft 1, 2, in 3, Abgang, Heft 1.

rudarjev, 30 mizarjev, 23 poljskih delavcev, 22 kovačev, po 21 dninarjev in trgovskih pomočnikov, 16 hlapcev, 13 krojačev, 10 tovarniških delavcev itd.²⁰

Pol stoletja mestne straže v Ljubljani

10. 4. 1866 je bila policijska direkcija v Ljubljani razpuščena in njene pristojnosti so prešle deloma na deželno predsedstvo Kranjske in deloma na mestni magistrat v Ljubljani.²¹ Slednji je za svoje delovanje imel mestno varnostno stražo, ki jo je vzdrževalo mesto. Novembra 1898 je mestni svet sprejel *Navodilo za službo mestne policijske straže ljubljanske*, ki je imelo 62 členov. Navodilo je urejalo organiziranost te straže, njena pooblastila in delovanje. Izdelano je bilo deloma tudi po vzoru drugih statutarnih mest po državi in orožniškega prava za opravljanje službe.

Stražo so sestavljali poskusni stražniki [pripravniki], stražniki, nadstražniki, stražniški vodji [podobno današnjim vodjem izmen], policijski nadzornik in načelnik policijskega urada. Ta urad je deloval pri magistratu. V mestu je imel pet podružnic, ki so jim rekli policijske stražnice, te so se delile na okoliše in stojišča. Okoliš je pomenil območje, ki ga je mogel stražnik obhoditi približno v 20 minutah, stojišče pa mesto na pomembnejših križiščih ali mostovih. Leta 1907 je stražno osebje štelo 51 mož, od teh je bil eden detektiv.²²

Določeni so bili pogoji za sprejem v stražniško službo, ki so bili precej podobni tistim za orožniško službo: avstrijsko državljanstvo, starost najmanj 25 in največ 35 let, nekaznovanost, zdravje in krepko telo, znanje pisanja, branja in računanja ter popolno obvladavanje slovenščine. Po sprejemu v stražo je bil eno leto pripravnik in ko je opravil izpit, je postal stražnik. Straža je bila podrejena neposredno načelniku mestnega policijskega urada ter prek njega županu. Župan je na predlog načelnika urada nameščal pripravnike za stražnika in stražnike, nadstražnike in stražniške vodje pa občinski svet. Vsi ti so morali ob namestitvi priseči. Poroke jim je dovoljeval župan. Dopust do treh dni jim je dovoljeval načelnik urada, več pa župan.²³

Organiziranost orožništva v celotni državi

Za lažje razumevanje problematike je potrebno vsaj na kratko orisati tudi organiziranost orožništva v cesarstvu in pozneje zgolj v avstrijski polovici države.

Ob ustanovitvi orožništva je bilo 16 polkov, ki so bili razporejeni po ozemlju celotnega cesarstva. Vsak polk je imel svojo zaporedno številko, območje in sedež. Polk št. 11 je bil pristojen za Ilirsko kraljestvo in je imel svoj sedež v Ljubljani. Sredi leta 1854 so oblikovali še tri nove rožniške polke, tako da jih je bilo skupaj 19.

Orožništvo je bilo 27. 6. 1860 na novo organizirano. Namesto dotedanjih 19 polkov jih je ostalo le 10. Polk z zaporedno številko 10 je bil za območje primorja, Kranjske, Hrvaške, Slavonije in Dalmacije, sedež je bil v Trstu.

Po najvišjem sklepu z dne 28. 1. in 4. 2. 1866 so navedenih deset orožniških polkov preoblikovali v 15 deželnih orožniških poveljstev, kolikor je bilo

²⁰ SI AS 1153, isto gradivo kot pod opombo 18.

²¹ Oznanilo c.-kr. deželnega predsedstva za kranjsko deželo od 31. 3. 1866. V Ljubljani pod sign. št. 04407.

²² Hribar: *Hribarjev najnovejši Splošni naslovník uradov, društev, tvrdk in zasebnikov deželnega stolnega mesta Ljubljane in vojvodine Kranjske*, str. 65 in 68.

²³ Kačičnik: »Poročila ljubljanskih policajev o prestopkih 1901–1914«, str. 190.

tedaj v monarhiji upravnih območij. V njih je bilo skupaj 18.985 mož. Sedež 13. deželnega orožniškega poveljstva za območje Kranjske, Štajerske, Koroške in Primorske so junija 1866 iz Trsta preselili v Ljubljano.²⁴

Februarja 1867 je bilo dotlej enotno cesarstvo razdeljeno na avstrijski in ogrski del, vzpostavljena je bila Avstro-Ogrska. Skupni uradi so se imenovali »cesarski in kraljevski«, tisti v avstrijskem delu države so bili »cesarsko-kraljevi« in v Ogrski »kraljevski«. Tudi organiziranost orožništva je v vsaki polovici države šla svojo pot. Deset deželnih orožniških poveljstev je prešlo pod avstrijski del monarhije (z imenom »orožništvo v državnem zboru zastopanih kronovin in dežel«) in pet pod ogrski del monarhije (z imenom »orožništvo dežel ogrske krone«). Skupne so bile zunanje, obrambne in finančne zadeve. Od tedaj dalje ta prikaz vsebuje podatke o orožništvu le v avstrijskem delu monarhije.

Od 1. 1. 1874 so veljale nove zaporedne številke deželnih orožniških poveljstev v avstrijski polovici države, ki so veljale do razpada države. Poveljstvo za Kranjsko s sedežem v Ljubljani je imelo zaporedno številko 12.²⁵ Tako je vsaka avstrijska dežela imela svoje poveljstvo in šlo je tudi za uveljavitev načela, naj ima vsaka dežela na razpolago svojo varnostno silo. Hkrati so opustili organiziranost po četah oziroma vodih in namesto tega uvedli naziv oddelek orožništva, ki je povezoval nekaj upravnih okrajev znotraj okoliša deželnega orožniškega poveljstva.

Število orožništev se je v naslednjih desetletjih precej spreminjalo, in sicer odvisno predvsem od finančnega stanja države. Deloma je na to vplivalo tudi krčenje ozemlja, ki je pripadalo cesarstvu: a) ko sta se Lombardija in Benečija priključili Kraljevini Italiji, se je štab 3. deželnega orožniškega poveljstva novembra 1866 preselil v Innsbruck. Tam so oblikovali skupno deželno orožniško poveljstvo za Tirolsko in Predarlško; b) po cesarjevem sklepu z dne 23. 8. 1868 sta deželni orožniški poveljstvi št. 10 za Sedmograško in št. 14 za Hrvaško in Slavonijo prešli pod državno vojno ministrstvo na Dunaju. S 1. 5. 1876 sta obe prešli pod kraljevo ogrsko ministrstvo za deželno obrambo v Budimpešti.²⁶

Cesar je 3. 3. 1895 na predlog ministra za deželno obrambo potrdil sistemizacijo po 14 deželnih orožniških poveljstvih v avstrijskem delu monarhije. Ta poveljstva so imela te zaporedne številke, območja in sedeže: št. 1 za Spodnjo Avstrijo, Dunaj; št. 2 za Češko, Praga; št. 3 za Tirolsko in Predarlško, Innsbruck; št. 4 za Moravsko, Brno; št. 5 za Galicijo, Lviv; št. 6 za Štajersko, Gradec; št. 7 za Primorje, Trst; št. 8 za Zgornjo Avstrijo, Linz; št. 9 za Dalmacijo, Split; št. 10 za Šlezijo, Opava; št. 11 za Salzburško, Salzburg; št. 12 za Kranjsko, Ljubljana; št. 13 za Bukovino, Černovice in št. 14 za Koroško, Celovec.

V celotni Avstriji je bilo tega leta določenih 9657 orožnikov: 145 častnikov, 16 računskih častnikov, 16 računskih stražmojstrov, 17 pisarniških slug, 392 stražmojstrov (od teh 2 pri stražnem oddelku mornariškega skladišča v Pulju), 1794 postajevodij (od teh 5 pri stražnem oddelku v Pulju) in 7277 orožnikov (od teh 6 pri stražnem oddelku v Pulju).²⁷

Število orožništva se je povečevalo nekako zadnji desetletji obstoja cesarstva in leta 1914 je pred izbruhom prve svetovne vojne to število v Avstriji doseglo 224 častnikov in 14.215 orožnikov, skupno 14.439 mož.²⁸ Med vojno so med orožnike sprejemali pripadnike črne vojske, tretje zvrsti oboroženih sil, ki so na rokavu civilne obleke nosili le trak z napisom »orožnik« (*gendarm*). Skupno število orožnikov v avstrijskem delu države pa ob koncu vojne ni preseгло

²⁴ SI AS 33, 14-1, fasc. 1861, ovoj 1865, 1866, spis št. 5506.

²⁵ SI AS 33, 14-1, fasc. 1861, ovoj 1873, 1874, spis št. 8132.

²⁶ Neubauer: *Die Gendarmerie in Österreich (1849–1924)*, str. 64 in 74.

²⁷ »Organische Bestimmungen für die k. k. Gendarmerie.« V: *Gesetze, betreffend die Gendarmerie*, str. 23–33.

²⁸ Gebhardt: *Die Gendarmerie in Österreich (1849–1924)*, str. 162.

celotnega osebja v monarhiji iz leta 1866.²⁹

Avtorja knjige o orožništvu v Avstriji sta leta 1999 obdobje orožništva od ustanovitve te varnostne sile leta 1850 do razpada države leta 1918 razdelila na štiri obdobja:

- a) v letih 1849–1851 so potekale priprave na vzpostavitev te varnostne sile;
- b) od 1851 do 1860 je bilo orožništvo izpostavljeno zlorabam v absolutistične namene;
- c) čas od 1860 do 1876 je pomenil gmotno in organizacijsko zaostajanje službe;
- d) v obdobju od 1876 do 1918 se je orožništvo ustalilo in utrdilo.³⁰

Ta opisana obdobja so imela neposreden ali posreden vpliv tudi na poklicno podobo orožništva v očeh prebivalstva, na socialni položaj orožnika, vztrajanje v tem poklicu itd.

Oris poklicnih prvin za orožnike in stražnike

Za dobo avstrijskega cesarstva sem označil 45 poklicnih prvin tedanjega orožništva in policijske oziroma varnostne straže. To je potekalo postopno od konca 18. stoletja dalje. Nekateri možje niso dočakali pokojnine, saj so prej izstopili iz te službe prostovoljno ali pa so bili izključeni zaradi različnih, predvsem disciplinskih, razlogov ali pa so postali zdravstveno neprimerni za opravljanje varnostnega poklica in so prešli v druge primerne službe. Slednje so omogočali posebni predpisi. Seveda se je večina teh prvin nanašala na orožnike, ki jih je številčno bilo veliko več kot državnih policijskih stražnikov. Razporejeni so bili po večjem delu državnega ozemlja, razen v največjih mestih, kjer so bili policijski stražniki.

1. Sprva neobjavljena navodila

Konec 18. stoletja so v avstrijskem cesarstvu postopoma oblikovali policijske direkcije, ki so kot državna varnostna oblastva skrbele za varnost v prestolnici države in deželnih središčih. V varnostnem pogledu je vsaka povezovala tudi varnostno ureditev po celotni deželi, torej tedanji varnostni sistem v deželi, kot bi rekli danes. Najprej je bila oblikovana na Dunaju, prestolnici države in hkrati dežele Spodnja Avstrija, in sicer leta 1782.³¹

Cesar je na temelju izkušenj take direkcije na Dunaju maja 1785 izdal zaupno navodilo za policijske uradnike po državi. Imelo je 63 členov, razporejenih v pet poglavij. Prvo poglavje je v 7 členih zajelo razloge, zakaj so taki uradniki potrebni v deželnih prestolnicah; drugo je v 9 členih opisalo osebne lastnosti teh uradnikov; tretje je v 12 členih opisalo pripomočke za delo teh uradnikov; četrto je štelo 27 členov in je opisalo celotno delovno področje teh uradnikov; peto poglavje pa je v 15 členih orisalo ravnanje uradnikov pri uradnem poslovanju. Ta cesarjeva navodila so vsebovala nekaj prvin, ki so jih pozneje imela pravila za opravljanje orožniške ali stražniške službe.³²

Cesar je 20. 9. 1786 izdal zaupno navodilo za deželne šefe, ki je imelo 2 poglavji. Vsebinska se je nanašala na tajno delovanje policije. Prvo poglavje je imelo deset členov in je opisalo, kam je usmerjeno tajno delovanje policije: na

²⁹ Hirschfeld: *Die Gendarmerie in Österreich 1849–1989*, str. 47.

³⁰ Hörmann in Hesztera: *Zwischen Gefahr und Berufung. Gendarmerie in Österreich*.

³¹ Oberhummer: *Die Wiener Polizei, 200 Jahre Sicherheit in Österreich*, Band I., str. 49.

³² Oberhummer: *Die Wiener Polizei, 200 Jahre Sicherheit in Österreich*, Band II., str. 133–165.

uradništvo; na javnost glede mnenj o monarhu in vladi; na vojsko glede tajnih zvez s tujino; na duhovščino glede nepodložnosti vladarju; na spoštovanje zakonov; na tuje sumljive osebe; na posebej nevarne osebe, ki bi hotele potovati na Dunaj na sedež cesarstva; na dopisovanje oseb ob državni meji; na sekte in praznoverje; na vse, kar bi utegnilo škodovati občemu blagru države. Drugo poglavje je prav tako imelo deset členov in je opisalo bistvena sredstva in poti za doseg postavljenih ciljev: od tajnega opazovanja, opisov nevarnih oseb do pridobivanja ovaduhov.³³

Pisec zgodovine policije na Štajerskem je zapisal, da je cesarjevo navodilo maja 1785 za delo policijskih uradnikov poudarilo pomen njihovega ravnanja strogo v okvirih zakonov in prijaznosti ter pomoči prebivalstvu, kar je bila ena stran medalje; druga stran pa je bilo njegovo tajno navodilo iz leta 1786.³⁴ Druga pisca sta v knjigi o oboroženi sili Avstro-Ogrske zapisala tudi, da je uporaba orožništva za naloge državne policije, zlasti nadzorstvo političnega razpoloženja med prebivalstvom, vodila h kaljenju dobrih odnosov s prebivalstvom in civilnimi oblastmi.³⁵ Tu je treba omeniti dvojni pomen izrazov državna policija. Najširši obsega od države plačano in vodeno varnostno silo, drugi, ožji, pa njene naloge na področju varnosti cesarja in cesarstva.

Leta 1801 je spet izšlo navodilo za policijske uradnike, ki je obsegalo uvod in štiri poglavja. To so bili napotki za delo na vseh področjih delovanja policijskih uradnikov. Šlo je tudi za navodila, ki so pozneje postala sestavni del pravil za opravljanje varnostne službe.³⁶

V Ljubljani, prestolnici dežele Kranjske, je bil leta 1791 sprva mestni magistrat v vlogi take direkcije, na začetku leta 1793 pa je začela poslovati samostojna policijska direkcija.

Z vsemi temi in drugimi navodili, izdanimi v cesarski prestolnici, so policijski uradniki seznanili tudi tedanje policijske stražnike pri direkcijah, da so jih s tem usposobili za delovanje na terenu, kot bi rekli danes. Mogoče je zapisati, da je šlo za napotke celotnemu policijskemu osebju po državi.

Obdobje konca 18. in prve polovice 19. stoletja je bilo torej čas, ko so nastajali nekateri zametki državne stražniške in orožniške službe. Ti so sicer skromni, a jih ne moremo zanemariti. Šele v drugi polovici 19. stoletja pa lahko govorimo o tem, da sta se poklica popolnoma oblikovala. V nadaljevanju bo sledil prikaz tega dogajanja.

2. Objavljeni temeljni predpisi

Za orožništvo in policijsko stražo so bili bodisi v državnem bodisi v deželnem uradnem listu od sredine 19. stoletja objavljeni zakonski predpisi, ki so uredili organiziranost teh sil, pravice in dolžnosti osebja in preostalo, kar je bilo potrebno za tedanje čase. To se je pri nas prvič zgodilo leta 1850 za orožništvo³⁷ in leta 1851 za državno policijo oziroma varnostno stražo.³⁸ Prvi zakon o orožništvu je leta 1850 imel celo 95 členov in vsebina je bila razdeljena na 11 poglavij. Delovanje varnostnih sil je tako postalo javno tudi po pravni plati in ne le po zunanem videzu moštva straže, ki ga je prebivalstvo prepoznavalo že po uniformi. Seveda je večina teh predpisov veljala za orožništvo, saj je bila policijska straža po številu znatno manjša od orožništva, kot sem že zapisal. Nato sta bila drugi in tretji orožniški zakon precej obsežna, saj je drugi leta 1876 imel 53

³³ Oberhummer: *Die Wiener Polizei, 200 Jahre Sicherheit in Österreich*, Band II., str. 168–176.

³⁴ Gebhardt: *Die Gendarmerie in Österreich (1849–1924)*, str. 56.

³⁵ Wandruszka in Urbanitsch: *Die bewaffnete Macht*, str. 239.

³⁶ Oberhummer: *Die Wiener Polizei, 200 Jahre Sicherheit in Österreich*, Band II., str. 176–189.

³⁷ Začasna organska postava žandarmerije, 1850.

³⁸ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851.

členov in tretji leta 1894 le 41 členov. Tu je šlo tudi za to, da so mnoge podrobnosti bile prepuščene podzakonskim predpisom in zato je bil lahko zakon sam precej krajši.

3. Javni razpisi za zaposlitev

Za izpopolnitev orožništva so bili objavljeni javni uradni razpisi. Na Kranjskem so bili objavljeni v prilogah uradnemu glasilu *Laibacher Zeitung*, pa tudi v prilogi Bleiweisovih *Novic*. Tam so bila obvestila o pogojih, ki jih je moral izpolnjevati kandidat, napotki o mestu in načinu prijave in kakšne ugodnosti uživa orožnik. Prvi taki razpis je v prilogi *Novic* izšel 27. 2. 1850, kranjsko poglavarstvo pa je razpis izdalo 18. februarja, in sicer v imenu poveljstva 11. orožniškega polka s sedežem v Ljubljani. Na ta razpis se je lahko prijavil vsak, ki je že odslužil svoj osemletni rok v armadi. Kdor je bil sprejet k orožnikom, je dobil čin korporala [desetnika], napredoval pa bo glede na sposobnost in lepo obnašanje. Na dan je prejemal 25 krajcarjev plače in deželne doklade, zastonj uniformo ter vsako leto po 40 goldinarjev v njegov sklad za posebne potrebe. Kandidat je moral izpolnjevati vseh šest pogojev, ki so bili naštet v organski postavi za žandarmerijo in sem jih navedel spodaj v mednaslovju 4. Dosluženi vojaki iz ljubljanskega in postojnskega okrožja ter iz bližnjih okrajev novomeškega okrožja so se lahko zglasili v sprejemni pisarni kranjskega polka Knez Hohenlohe–Langenburg, Ljubljana št. 17, preostali iz novomeškega okrožja pa na sedežu tega okrožja v Novem mestu, je pisalo.³⁹ To se pravi, da so orožniško službo šteli kot javno službo, dostopno vsakomur, ki je to želel in izpolnjeval sprejemne pogoje.

Na ukaz deželnega vodstva Kranjske je bil v isti številki priloge k *Novicam* objavljen tudi razpis za nakup 50 konj za orožništvo. Konji so morali biti taki, kot jih rabijo dragonci, visoki najmanj 15 pesti in en palec, stari najmanj 4 in največ 7 let in dobre postave. Gospodar je dobil za takega konja 130 goldinarjev. Izbirna komisija je sprejemala ponudbe vsako sredo in soboto ob 11.00 v žrebčarni v Selu pri Ljubljani.⁴⁰

4. Pogoji za zaposlitev

Temeljni predpisi so določali pogoje za zaposlitev pri orožnikih. Prvi začasni zakon je leta 1850 naštel šest pogojev za sprejem k orožnikom:

- a) avstrijsko državljanstvo;
- b) starost najmanj 24 in največ 36 let;
- c) samski stan ali vdovstvo brez otrok;
- d) zdravo, postavno telo, velikost najmanj 5 čevljev in 5 palcev [približno 163 centimetrov];
- e) znanje deželnega jezika, branja in pisanja;
- f) gibčnost v obnašanju, dobro zadržanje in neomadeževano ime.⁴¹

Med pogoji za vstop k orožnikom je bilo torej tudi »dobro zadržanje in neomadeževano ime«. Prvi orožniški zakon je določil, da ne sme biti sprejet v orožništvo tisti, ki je bil kaznovan za nečastno dejanje ali pa se je kot vojak tako pregrešil zoper vojaški red, da od njega ni bilo mogoče pričakovati izpolnjevanja orožniških dolžnosti.⁴²

³⁹ Naznanilo, 9. dokladni list k 9. št. *Novic* 27. 2. 1850, str. 23.

⁴⁰ *Gesetze, betreffend die Gendarmerie*, 1912, str. 24.

⁴¹ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 5.

⁴² Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 5.

Zakon je leta 1876 naštel sedem pogojev za sprejem v službo, ki so bili po vsebini zelo podobni ali enaki tistim iz leta 1851:

- a) avstrijsko državljanstvo;
- b) da kandidata odlikujejo brezmadežno življenje, duševna zmožnost in spretno vedenje;
- c) da je star najmanj 20 in največ 40 let;
- d) da je samski ali vdovec brez otrok;
- e) da ima zdravo, krepko telo primerne vojaške velikosti;
- f) da zna jezik tiste dežele ali pokrajine, kjer bo služil;
- g) da zna zadosti brati, pisati in računati.

Če je bil kandidat mlajši od 21 let, torej mladoleten, je moral imeti dovoljenje očeta ali skrbnika. Minister za deželno obrambo je smel posamezniku spregledati pogoja pod c) in d) ali je za to dal pooblastilo deželnemu orožniškemu poveljniku.⁴³ Zelo podobno je pogoje za pristop k orožnikom navedel zakon leta 1894.⁴⁴ Zmeraj je bil med pogoji naštet tudi tisti, ki bi mu danes rekli moralna in siceršnja neoporečnost. To so zagotavljali pristojni štabni starešine in polkovni poveljnik, ki so opravljali to, čemur danes rečemo preverba kandidata za policista. Taka potrdila o moralnosti kandidata so izdajale občine, kjer je kandidat živel oziroma prebival. Tedaj so bile občine majhne in prebivalci so se poznali med seboj.

5. Od kod so pridobivali kandidate

Orožniško moštvo so pridobivali prvenstveno iz armade. Tedaj je bil vojaški rok že skrajšan na osem let 8 let, in ker ni bilo dovolj prostovoljcev za prestop k orožnikom, je cesar 5. 3. 1850 odredil, da mora vsak polk dati po pet vojakov oziroma podčastnikov.⁴⁵ Vojaštvo je bilo osredotočeno na večja mesta in ob popisu prebivalstva leta 1880 je bilo v Ljubljani 1666 vojakov ali 6,3 odstotka, leta 1900 pa že 2592 ali 7,1 odstotka prebivalcev.⁴⁶ Izjemoma so sprejeli v službo tudi bivše vojake, najemnike oziroma gostače, finančne in občinske stražnike; ti so se morali obvezati za desetletno službovanje, je določal prvi zakon leta 1850.⁴⁷

Drugi zakon je leta 1876 to določil malo drugače: na prvem mestu je naštel doslužene podčastnike, ki so imeli pravico do zaposlitve v javni službi, če so izpolnjevali pogoje za orožništvo; nato so bili naštet vojaki, ki so odslužili svoj rok; prostovoljci iz neaktivne deželne obrambe; prostovoljci iz neaktivne rezerve.⁴⁸

Tretji zakon iz leta 1894 je naštel štiri vrste takih oseb: primerni prostovoljci po opravljeni vojaški dolžnosti v armadi ali deželni obrambi; usposobljeni nadomestni rezervisti armade ali deželne obrambe; k armadi ali deželni obrambi določeni povsem sposobni rekruti; obvezniki črne vojske, če je ta bila sklicana. Vsi ti so se morali zavezati štiriletnemu službovanju pri orožništvu, razen obveznikov črne vojske.⁴⁹

⁴³ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 23.

⁴⁴ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 19.

⁴⁵ Gebhardt: *Die Gendarmerie in Österreich (1849–1924)*, str. 36.

⁴⁶ Stergar: *Slovenci in avstro-ogrske oborožene sile (1868–1914)*, str. 35 in 202.

⁴⁷ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 4.

⁴⁸ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 22.

⁴⁹ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 20.

6. Prisega ob nastopu službe

Orožnik je moral takoj ob nastopu službe priseči. To je prvič določil drugi orožniški zakon iz leta 1876,⁵⁰ podobno zakon iz leta 1894,⁵¹ ki sta prisego kot obveznost le določila. Vsebina teh dveh priseg pa je bila objavljena v prilogi obeh navodil za opravljanje službe in je bila praktično enaka.⁵² Orožnik je prisegel zvestobo in vdanost Bogu, cesarju in veljavnim zakonom. Nato se je zavezal, da bo službo opravljal vestno, upoštevajoč koristi službe, cesarja in države, da bo poslušno izpolnjeval zakone in ukaze predpostavljenih ter varoval službeno skrivnost. Končala se je s stavkom: »*Tako naj mi Bog pomaga!*«. Priseči so morali tudi orožniški častniki.

7. Orožnikovi prejemki

Temeljni predpisi za orožnike so vsebovali tudi podrobnejše podatke o njihovih prejemkih. Ker je bila plača razmeroma skromna, so bili določeni še različni dodatki, tako da so prejemki obsegali osnovno plačo in dodatke. To je za orožništvo določil prvi zakon iz leta 1850 takole: častnikom so pripadali plača, dodatek za konja, dnevnic in povračila za odsotnost nad 24 ur iz kraja bivanja; podčastniki in orožniki so dobili osnovno plačo in deželne ali krajevne doklade, dodatek za odsotnost nad 24 ur iz kraja bivanja, nagrade za prijete dezertarje, hudodelce, tihotapce itd.; konjenik je dobil dodatek za konja. Osnovni prejemki so bili različni za pešce in konjenike, znašali pa so od 25 do 37 krajcarjev na dan pri pešcih, in od 27 do 40 krajcarjev pri konjenikih. Najvišji znesek je prejel za stražmojstra, najnižji pa za pripravnika in orožnika. S prejemki je plačal hrano, drva za ogrevanje, svečavo (razsvetljava s svečami) in podkovanje konj.⁵³

Drugi zakon iz leta 1876 je vseboval preglednico o letnih pristojbinah [pripadajočih prejemkih] za celotno moštvo orožnikov, podčastnikov in častnikov. Vsi častniki so prejeli vojaško plačo, orožniški dodatek, brezplačno stanovanje ali stanarino ter uradniško namestnino. Orožniški dodatek je pri polkovniku znašal 600 goldinarjev, pri poročniku pa 240 goldinarjev. Če niso stanovali v službenem stanovanju, so dobili stanarino, ki je znašala pri polkovniku 525 goldinarjev, pri poročniku pa 210 goldinarjev. Uradniška namestnina je za vse znašala po 160 goldinarjev in 60 krajcarjev. Za moštvo so bile navedene te plače: častniški namestnik in stražmojster 600 goldinarjev, komandir postaje 500 goldinarjev in orožnik 400 goldinarjev. Med preizkusno službo častniki niso dobivali orožniškega dodatka. Pripravnik za orožnika je ta čas prejemal en goldinar dnevne mezde. Tedaj v orožništvu niso več imeli konj. Ukazi so urejali nagrade za posebne zasluge mož, vojaški predpisi pa so veljali za podeljevanje državnih odlikovanj. Za nabavo opreme in uniforme je vsak mož ob nastopu službe prejel prvi vložek in za tem letno povprečnino za dokup ter vzdrževanje. Zneske je določal minister za deželno obrambo.⁵⁴ Tretji zakon pa je določil le, da se to področje prejemkov ureja z ukazi.⁵⁵

Socialni položaj orožnikov so dopolnjevale razne zasebne socialne ustanove in skladi, namenjeni predvsem invalidnim ali za službo nesposobnim možem.⁵⁶ Določeno pomoč so pomenila državna odlikovanja, saj je nosilec dobil določeno denarno nadomestilo. Na območju 12. orožniškega poveljstva v Lju-

⁵⁰ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 31.

⁵¹ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 23.

⁵² *Gesetze und Dienstinstruction*, str. 85; *Gesetze, betreffend die Gendarmerie*, str. 107.

⁵³ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 65.

⁵⁴ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 35, 36, 37 in 40 ter Razkazilo v prilogi.

⁵⁵ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 27.

⁵⁶ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, str. 361.

bljani sta bila leta 1918 celo 302 taka odlikovanca, kar je bilo 54 odstotkov orožnikov na Kranjskem ali 2,7 odstotka vseh orožniških odlikovancev v državi.⁵⁷

8. Šolanje orožnikov in stražnikov

Med nadaljnje pomembne prvine poklica so spadale razne oblike šolanja za varnostni poklic, kot bi rekli danes. To so načeloma urejali temeljni zakoni o orožništvu in tri tovrstna gradiva o šolanju, prvo iz leta 1853, drugo iz leta 1876 in tretje iz leta 1913. Sprva niso dajali velikega pomena šolanju moštva, poudarek je bil na vojaških oblikah obhodov ozemlja in manj na oblikah zatiranja kaznivih ravnanj.⁵⁸

a) Po omenjenem orožniškem zakonu iz leta 1850 je bilo vse usposabljanje vezano na oskrbni oddelek orožniškega polka, ki je v pripravniški dobi može usposabljal za poklic. Šlo je za osnovno usposabljanje, ki so ga vodili orožniški častniki iz Lombardije, kjer je vse od francoske zasedbe delovalo orožništvo. Pripravništvo je trajalo šest mesecev za orožnika, ki je prestopil iz vojske, in 12 mesecev za tistega, ki je prišel iz civilnega življenja. Če je k orožništvu prestopil vojaški podčastnik, je bil tri mesece pripravnik. Med pripravniško dobo se je vsakdo moral poučiti o uporabi orožja, telovadbi [borilne veščine, sabljanje, preskakovanje (voltižiranje), plavanje], streljanju, opravljanju službe, branju in pisanju kratkih poročil in sestavkov.⁵⁹ Vse to je potekalo v okviru poveljstva orožniškega polka, saj ni bilo stalne šole take vrste. To je podrobneje urejal *Vadbeni pravilnik za c. kr. deželno orožništvo* iz leta 1853 (*Abrichtungs-Reglement für die k. k. Landes-Gendarmerie*).⁶⁰

Predpis za policijska oblastva je bil glede šolanja stražnikov zelo kratek. Straži je načeloval poveljnik skupaj s častniki. Starešine so imeli nalogo, da so poučevali stražnike o opravljanju službe.⁶¹

b) Drugi orožniški zakon je leta 1876 že določil, da je moral orožnik najprej končati teoretični pouk pri poveljstvu orožniškega polka, nato pa biti pripravnik na orožniški postaji. Leta 1876 je v Ljubljani začel delovati tako imenovani inštrukcijski oddelek deželnega orožniškega poveljstva za Kranjsko, ki je skrbel za šolanje in vzgojo orožnikov na Kranjskem.

Tam so leta 1877 ustanovili tudi šolo za postajevodje, ki je trajala šest mesecev.⁶² Kandidat za postajnega vodnika [komandirja postaje, tudi postajevodja] je moral opraviti poseben izpit, preizkus pred komisijo. Uspešen stražmojster je smel opraviti izpit za častnika, kar je dovoljeval minister za deželno obrambo. Izpitna komisija za stražmojstre in postajevodje je bila sestavljena iz orožniških častnikov in administrativnih uradnikov, podobno kot tista za častniške izpite.⁶³

Julija 1876 je to uredila tudi okrožnica o šolanju v orožništvu. Postavljeno je bilo načelo, naj bi orožniške častnike pridobivali iz vrst lastnih stražmojstrov, ki so bili ali okrajni poveljniki ali stražmojstri v učnih oddelkih deželnih orožniških poveljstev. To načelo pa se ni uveljavilo, saj so morali še naprej večino častnikov prevzeti iz redne vojske. V eni od šestih šol deželne obrambe za častniške aspirante [kandidate] je stražmojster najprej poslušal pouk splošnih predmetov: nemščine, drugega deželnega jezika [na Kranjskem je bila to slovenščina], aritmetike in geometrije, zemljepisa in čitanja karte ter zgodovine

⁵⁷ Ranglisten der k. k. Landwehr und der k. k. Gendarmerie 1918, str. 657.

⁵⁸ Gebhardt: *Die Gendarmerie in Österreich (1849–1924)*, str. 39, 122 in 166.

⁵⁹ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 7 in 10.

⁶⁰ Gebhardt: *Die Gendarmerie in Österreich (1849–1924)*, str. 39.

⁶¹ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, I., čl. 28.

⁶² SI AS, 33, 14-1, fasc. 1861–1876, ovoj 1875–1876, spis št. 6028.

⁶³ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 25, 26, 28 in 29.

Avstro-Ogrske in vojaških predmetov: oborožitev, organiziranost vojske, ekserciranje itd. Nato je moral opraviti strokovni del izpita pred komisijo pod vodstvom orožniškega inšpektorja na Dunaju; tam so prevladovali pravni predmeti, na primer zakon o orožništvu, splošni državni zakoni, kazenski zakon, zakon o kazenskem postopku, vojaški predpisi itd. Za ta izpit ni bilo tečajev, pač pa je snov predelal vsak sam.⁶⁴

Tudi organske določbe k orožniškemu zakonu iz leta 1894 so leta 1896 določile, da traja pripravniška služba orožnika eno leto. Dopolnilni oddelek pri deželnem orožniškem poveljstvu je skrbel za teoretično izobraževanje poskusnih orožnikov in postajevodij. Teoretski pouk za pripravnike je trajal praviloma tri mesece, za postajevodje pa prav toliko. Postajevodja je postal, kdor je poleg tega vsaj pol leta uspešno vodil postajo. Postajevodja je moral pred imenovanjem na delovno mesto na to dolžnost opraviti preizkus znanja. Pred izpitom se je moral teoretično usposabljeti tudi pri poveljstvu deželnega orožništva. Tako usposabljanje na poveljstvu deželnega orožništva je veljalo tudi za orožnika, preden je bil za stalno sprejet v službo.⁶⁵

c) Cesar je 26. 7. 1913 odobril novo šolsko navodilo (*Schulinstruktion für die k. k. Gendarmerie*). Sklep o tem je izšel v orožniškem uredbeniku, samo navodilo pa je bilo v 5350 izvodih po posebnem razdelilniku razposlano vsem prejemnikom.⁶⁶ Poudarek je bil na strokovnih vsebinah. V šoli za pripravnike je bilo 16 učnih predmetov, v šaržni šoli pa celo 23 učnih predmetov, ki so bili razdeljeni na splošne, strokovne in vojaške vsebine. Trajanje obeh šol se je podaljšalo: Pripravniška šola je trajala pet mesecev, šola za postajevodje (tudi šaržna šola) pa deset mesecev. To navodilo je dalo velik poudarek tudi pouku na orožniških postajah. Starešine so tam podajali vsebino novih predpisov in navodil, moštvo je vadilo lepopisje, pisanje po nareku, računanje, izdelovanje skic in sestavkov itd.⁶⁷

9. Navodila za opravljanje službe

Pomembno vlogo pri strokovnosti orožnikov so imela tri pravila za opravljanje službe. Leta 1851, leto dni za izidom zakona o orožništvu, je na Dunaju izšla knjižica z naslovom *Poduk za deželno žandarmerijo, kako službo opravljati*. Ta prva pravila za opravljanje orožniške službe, objavljena v slovenščini, so imela 177 členov in so urejala tudi orožnikove lastnosti in obnašanje.⁶⁸ Nato so leta 1876 izšla druga taka navodila,⁶⁹ ki pa niso bila objavljena v slovenskem jeziku, pač pa v nemškem jeziku, kar je veljalo tudi za tretja navodila, izdana leta 1894.⁷⁰ Druga in tretja navodila so bila zelo podobna po vsebini, skoraj enaka, oboja pa so bila precej krajša od poduka iz leta 1851, kar je razumljivo, saj se je orožništvo organizacijsko in kadrovsko utrdilo, nekatere stvari pa so z Dunaja urejali z ukazi, navodili, uredbami itd.

Temeljni predpis za policijska oblastva je v drugem delu vseboval napoltila za opravljanje službe, ki so veljala zlasti za stražnike kot izvršilno osebje. Notranji minister Alexander Bach je 20. 4. 1852 izdal navodilo za c.-kr. ci-

⁶⁴ Circular-Verordnung vom 27. 7. 1876, Verordnungsblatt, št. 9, 1876, str. 37-48; Gebhardt: *Die Gendarmerie in Österreich (1849-1924)*, str. 122.

⁶⁵ *Gesetze, betreffend die Gendarmerie*, str. 23-33.

⁶⁶ Verordnungs-Blatt, št. 21, 1913, str. 102 in razdelilnik »Verteiler, nach welchem die Schulinstruktion für die

k. k. Gendaremerie auszugeben ist /.../, v prilogi brez oznake strani.

⁶⁷ Gebhardt: *Die Gendarmerie in Österreich (1849-1924)*, str. 166.

⁶⁸ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850-1918)*, str. 45-60.

⁶⁹ Prav tam, str. 156-158.

⁷⁰ Prav tam, str. 202-205.

vilno policijsko stražo, ki je imelo 40 členov.⁷¹ Cesar pa je 13. 4. 1858 izdal Najvišje ukaze o splošni ureditvi in določilo za policijsko upravo, ki je imelo 32 členov.⁷²

10. Zelo strogo o uporabi orožja

Že prvi orožniški zakon je bil strog glede okoliščin, ki so upravičevale uporabo orožja. Kot orožje so šteli puško, pištolo oziroma revolver in bajonet. Navedeni so bili trije pogoji, pod katerimi je orožnik smel uporabiti orožje:

- a) v silobranu, da je odvrnil silovit napad na sebe;
- b) da je odvrnil upiranje svojim službenim pravilom;
- c) v vseh primerih, ko je straža bila upravičena poseči po orožju.

Če je bilo mogoče, je moral osebo najprej opozoriti in uporabiti lažja sredstva. Če pa je že moral uporabiti orožje, je moral paziti na to, da ne bi spravil človeka v nevarnost. Za vsako uporabo orožja, ki ni bila skladna s temi tremi pogoji, je orožnik bil odgovoren. Ob pretepih in zbiranju ljudi v je smelo orožništvo uporabiti orožje skladno z vojaškimi predpisi te vrste.⁷³

Drugi orožniški zakon je določil, da je med opravljanjem službe mož smel ob upoštevanju vseh previdnosti uporabiti orožje v treh primerih: a) v silobranu, da bi od sebe odvrnil dejanski napad; b) da je odvrnil odpor, usmerjen na oviranje orožnikovega službenega opravila; c) da bi preprečil pobeg nevarnega hudodelca, če tega ni mogel storiti drugače.⁷⁴

V tretjem orožniškem zakonu je bilo določeno, da sme orožnik uporabiti orožje v enakih treh primerih kot v zakonu iz leta 1876, vendar se je silobran nanašal tudi na odvrnitev napada na življenje drugih oseb.⁷⁵

Temeljni predpis za policijska oblastva je določil, da sme stražnik pri opravljanju službe uporabiti orožje v enakih primerih, kot je bilo določeno v členih 45 in 46 v prvem orožniškem zakonu.

11. Preizkusna doba

Prvi predpis je določil čas trajanja preizkusne dobe za orožništvo, kar sem deloma opisal že v točki 8. Kdor je v orožništvo pristopil iz civilnega življenja, je bil na preizkušnji eno leto. Če je prestopil iz armade, je bil na preizkušnji pol leta. Vojaški podčastnik, ki je prešel k orožnikom, je bil na preizkušnji tri mesece. V preizkusni dobi se je usposabljal za opravljanje službe, od uporabe orožja do izdelovanja kratkih poročil in sestavkov. Kdor tega preizkusa kot bivši vojak ni uspešno opravil, so ga vrnili v armado, in sicer na stroške starešine, ki je potrdil njegovo primerno obnašanje pred vstopom v orožništvo; ta vojaški starešina je moral povrniti tudi znesek plače, ki jo je odpuščeni pripravnik prejel med preizkušnjo. Če pa neupešni kandidat pri preizkušnji pred zaposlitvijo v orožništvu ni služil v armadi, so ga odpustili. Poskusna zaposlitev je po zakonu iz leta 1876 trajala prav tako eno leto,⁷⁶ enako tudi po zakonu iz leta 1884, obakrat je

⁷¹ SI AS, 22, š.k. 37, leto 1860, ovoj št. 412: Instruktion für die k. k. Civil-Polizei-Wache.

⁷² SI AS, 22, š.k. 47, fasc. 1858–1866, ovoj 1866, spis št. 78: Allerhöchste Anordnungen über die allgemeine Einrichtung und Bestimmung der Polizei-Verwaltung.

⁷³ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 45 in 46.

⁷⁴ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 13.

⁷⁵ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 12.

⁷⁶ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 26.

bil ob koncu preizkusne dobe predpisan preizkus pred komisijo upravnih uradnikov in orožniških častnikov.⁷⁷

12. Strokovna literatura

Da bi se orožniki sproti seznanjali z novimi predpisi, povezanimi z orožniško službo, so na Dunaju začeli 20. 3. 1876 izdajati orožniški uredbenik (*Verordnungsblatt für die kaiserlich-königliche Gendarmerie*). Izhajal je do razpada države in je objavljajl okrožnice, ukaze, navodila, sporočila in drugo, kar se je nanašalo na to zvrst varnostnih sil in ni bilo za javnost. Prej je podobno vsebino objavljajl ukaznik armade.

K prizadevanjem za dvig strokovnosti je mogoče upravičeno šteti razne zbirke predpisov, ki so zadevali orožniško službo. V takih zbirkah so izdajali državne ali deželne zakone in druge predpise. Izdajali so jih občasno ali stalno, vsako leto. Na ta način je to gradivo bilo vsem možem na razpolago. Hans Gross je leta 1894 napisal učbenik za preiskovalno službo v orožništvu, ki ga je priporočilo ministrstvo za deželno obrambo. Učiteljska tiskarna v Ljubljani je aprila 1907 v nemščini natisnila obširno knjigo zakonov in ukazov vojvodine Kranjske za orožniško uporabo. Predpisi in ukazi so bili objavljeni v celoti ali izvlečkih, razdeljeni v 12 vsebinskih skupin. Leta 1910 je dvorna in državna tiskarna natisnila 13 zvezkov državnih zakonov in ministrskih ukazov za uporabo pri orožništvu, ki so imeli več kot 1100 strani. Konec 19. in na začetku 20. stoletja so izšli tudi različni učbeniki, uporabni tudi za orožništvo in državno policijsko stražo, na primer o preiskovalni službi z uvodom v daktiloskopijo, dresuri službenih psov, lepem vedenju v prostem času itd.⁷⁸

Na Dunaju ali v prestolnicah nekaterih dežel so poskušali izdajati strokovna glasila, da bi objavljajli razne prispevke, koristne zlasti za orožniško službo. Tako je na Dunaju od leta 1902 dalje neprekinjeno izhajal časopis *Orožniški časopis (Gendarmerie-Zeitung)*. Izdajali so razne orožniške almanahе in koledarje, ki so objavljajli tudi strokovne članke. Vse to je izhajalo v nemškem jeziku.⁷⁹

13. Vojaška disciplina

V orožniški službi so veljali predpisi o vojaški disciplini in že prvi orožniški zakon je leta 1850 določil, kdaj mora zaradi kršitev zapustiti svojo službo. Drugi orožniški zakon je leta 1876 določil, da za orožnike veljajo predpisi o disciplini v deželni obrambi, ki je postala druga obrambna sila cesarstva in ji je bilo podrejeno orožništvo.⁸⁰ Tako določbo je leta 1894 vseboval tudi tretji orožniški zakon.⁸¹

Avtor knjige o štajerskem orožništvu je ocenil, da so na disciplino vplivale številne okoliščine, na primer zanemarjanje izobraževanja, nizki prejemki, slabi nastanitveni pogoji, preveč vojaški dril in omejitve pri ženitvah. Vse to se je izražalo v prepirih med samimi orožniki, z državljani, odstopanje od službenih obveznosti, alkoholizmu in samomorih itd.⁸²

Avtorja knjige o orožništvu v Avstriji sta leta 1999 zapisala tudi to, da je dunajska vlada namenoma vezala orožništvo na oborožene sile in ne na civilno upravo. Zakaj? Ocenila sta, da je na ta način zmanjšala izdatke za orožništvo. Ob-

⁷⁷ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 22.

⁷⁸ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, str. 218–223.

⁷⁹ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, str. 365–367.

⁸⁰ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 10.

⁸¹ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 10.

⁸² Gebhardt: *Die Gendarmerie in Österreich (1849–1924)*, str. 113.

seg sredstev za civilno državno upravo je bil zmeraj višji od tistih, predvidenih za oborožene sile, sta menila.⁸³

Mestni glavar je kot vodja policije določal naloge uradnikov in služabnikov, odgovoren je bil za red in disciplino osebja, dvakrat na dan je poročal dežel-nemu glavarju. Imenoval ga je cesar, on pa je postavljajl uradnike in služabnike ter pripravnike.⁸⁴

14. Predpis o redu v orožniški vojašnici iz leta 1876

Notranji red v prostorih, kjer je delovalo in bivalo orožništvo, sta urejala predpisa o orožniških vojašnicah. Prvi tak predpis je izšel na prelomu let 1850 in 1851 in je prenehal veljati leta 1876, ko je bil uveljavljen drugi predpis.

Drugi predpis z imenom Predpis o vojašnicah (*Kasernvorschrift*) je izšel maja 1876 in bil objavljen v 4. številki orožniškega uredbenika. Imel je 130 točk, ki so podrobno urejale red v vojašnici in sobah, nadzorstvo, pripravljenost moštva, obiske predpostavljenih, dnevni red itd. Določeni so bili enkrat mesečni zdravstveni pregledi orožnikov. Vojašnice naj bi bile v svetlih in velikih dobro vzdrževanih poslopijih. Po možnosti naj bi imele vrt za gojenje povrtnin za prehrano mož. Po činu najvišji je bil poveljnik vojašnice, enako je veljalo za sobne starešine, ki so bili odgovorni za disciplino, red in čistočo.

Predpis je določal, da so orožniške postaje dobile vidno označbo na vhodih v poslopje. Lesena tabla je bila svetlo sive barve, na njej je bil napis »c. kr. orožniška postaja« (k. k. Gendarmerie-Posten). Poveljstva oddelkov in deželna orožniška poveljstva so bila označena z ovalno pločevinasto tablo, kjer je bil poleg naziva poveljstva še državni grb.⁸⁵

15. Stroga določila o pisarniškem poslovanju

Pisarniško poslovanje orožništva je potekalo prva desetletja po vzoru armade. Maja 1893 je izšel prvi lastni orožniški predpis o administraciji (*Kanzleivorschrift*). Leta 1904 in 1905 pa sta izšla dva dela predpisa o administraciji. Prvi del je veljal za komandirje orožniških postaj in okrajne orožniške poveljnike, drugi pa za oddelčne in deželne orožniške poveljnike. Tako je komandir postaje vodil 12 različnih knjig zapisov o službi, bolezenskih dopustih, blagajniških računih itd. Bilo je 77 različnih obrazcev, zbirke zakonov in predpisov itd. Določen je bil strogi red v postajnih pisarnah. Knjige na pisalni mizi so morale biti zložene takole: na skrajni desni strani postajna službena knjiga, na skrajni levi strani pa knjiga obiskov.⁸⁶ Iz tega kratkega prikaza bi se dalo sklepati, da pisarniško poslovanje ni bilo enostavno in je zahtevalo strokovnost moštva in starešin.

16. Kdaj so moža odpustili iz službe

Mestni glavar [policijski vodja] je leta 1851 dobil pravico, da je za uradnika ali služabnika tega glavarstva, a) če se je pregrešil zoper dolžnosti, b) ni izpolnjeval zahtev službe c) ali je postal neprimeren za nadaljnje službovanje,

⁸³ Hörmann in Hesztera: *Zwischen Gefahr und Berufung. Gendarmerie in Österreich*, str. 44, 45.

⁸⁴ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, čl. 10 in 12.

⁸⁵ Kasern-Vorschrift, Verordnungs-Blatt der k. k. Gendarmerie, N. 4/76, z dne 22. 5. 1876, str. 124 in 125.

⁸⁶ Gebhardt: *Die Gendarmerie in Österreich (1849–1924)*, str. 126 in 153.

deželnemu glavarju svetoval, naj moža odstavi iz službe, ali je to v nujnih primerih storil sam, ko je dobil dovoljenje deželnega glavarja. Praktikante in služabnike je mestni glavar iz službe lahko odpustil sam.⁸⁷

Orožniško moštvo so smeli odpustiti iz službe, kot je določal zakon. Prvi zakon je leta 1850 določil, za katere kršitve je moral zapustiti orožništvo. Med te kršitve je spadalo:

- a) hudodelstvo, zlasti dezerterstvo, goljufija, tatvina, skrivanje ukradenih ali najdenih predmetov;
- b) zloraba službe, sprejem podkupnine in daril;
- c) nepopoljšljivo življenje in izguba zaupanja;
- d) nepopoljšljiva malomarnost v službi, ko opozorila niso imela učinka;
- e) večkratno pomanjkanje odločnosti, zanesljivosti, srčnosti in previdnosti v nevarnih dogodkih;
- f) članstvo v društvih, ki so vojakom prepovedana ali pa orožnik ni naznanil obstoja takega društva.

Za večkratne prekrške, ki niso bili kaznivi po vojaškem pravu, a so kazala na nesposobnost orožnika, ga ni bilo mogoče odpustiti, pač pa le premestiti v polk njegovega nabornega okraja. Poročilo je poveljstvo orožniškega polka poslalo glavnemu nadzorniku, ki je to uredil z deželnim vojaškim poveljstvom.⁸⁸

Drugi zakon je leta 1876 naštel šest razlogov za odpust moža, tudi tiste, ki niso bili disciplinskega značaja:

- a) če se je med preizkusno dobo pokazal, da ni primeren za to službo;
- b) ko je dopolnil službeno dobo;
- c) če je postal telesno nesposoben za službo;
- d) če je storil hudodelstvo ali pa tak pregrešek, zaradi katerega so podčastnikom odvzeli čin;
- e) če je bil odpust povezan z družinskimi razmerami, kar je dovolil minister za deželno obrambo;
- f) če je bilo zaradi spremenjene ureditve orožništva treba zmanjšati število mož.

V prvih treh primerih je bilo treba službo zapustiti takoj, v drugih treh primerih pa so morali v armadi ali deželni obrambi odslužiti neizpolnjeni del obvezne orožniške službe. Upoštevali so še družinske razmere, zlasti stanje staršev ali otrok, pa tudi dejstvo, da so moštvo zmanjševali zaradi finančnih razmer v državi. Za častnike so veljali predpisi za stalno vojsko.⁸⁹

Leta 1894 je zakon naštel skoraj povsem enake razloge za odpust moža iz službe. Odpust častnikov pa je potekal po vojaških predpisih. Častnikom in moštvo se je službena doba, prebita v orožništvu, štela kot vojaška dolžnost v armadi oziroma v deželni obrambi in v času službovanja v orožništvu so bili oproščeni službovanja v vojski ali deželni obrambi.⁹⁰

17. Pritožba zoper moža postave

Že v ministrovem predpisu iz leta 1851,⁹¹ v razglasu deželnega glavarja leta 1852⁹² in zatem še v cesarjevem aktu leta 1854⁹³ je bilo zapisano, da ima

⁸⁷ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, čl. 14.

⁸⁸ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 88, 89 in 90.

⁸⁹ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 33.

⁹⁰ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 25 in 26.

⁹¹ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, čl. 31.

⁹² Razglas predsedstva c. kr. kranjskega poglavarstva 8. 8. 1852, čl. 16.

⁹³ Cesarski ukaz 20. 4. 1854.

državljan pravico ugovarjati zoper pripadnika orožništva ali državne varnostne straže, če meni, da je ta ravnal napačno. Kdor ni bil zadovoljen z uniformiranim policijskim stražnikom, torej z možem, ki je opravljal mestnemu glavarstvu dodeljene varnostne naloge, se je smel pritožiti temu glavarstvu. Na drugi stopnji je o pritožbi odločal okrožni predsednik.⁹⁴ Torej so pristojni računali s tem, da pritožnik ne bo zadovoljen z odgovorom mestnega glavarstva in so mu dali možnost pritožbe.

Prvi zakon o orožništvu iz leta 1850 ni vseboval določbe o pritožbi, bržko ne zaradi omenjene prve in nato še drugih dveh pravnih možnosti za pritožbo. Zakon je leta 1876 to vnesel v odstavek o dolžnosti vsakogar, da se je pokoraval orožnikovim ukazom, nakar pa se je smel pritožiti zoper moža postave.⁹⁵ To se pravi, da državljan med samim uradnim postopkom ni smel nasprotovati možu postave. Zakon iz leta 1894 je prav tako vseboval zelo podobno določbo: Najprej se ravnati po odredbah uradne osebe, šele nato se lahko pritoži zoper njo.⁹⁶

Ta pravica je pomenila pomembno novost tako za same pripadnike teh sil kot tudi za javnost. Za prebivalce je pomenila priprta vrata, da so povedali svoje mnenje o orožniku ali stražniku, če niso bili zadovoljni z njunim delovanjem ali ravnanjem ali odnosom do strank v postopku, kot bi rekli danes. Za pripadnika varnostnih sil je ta pravica pomenila obliko neformalnega nadziranja prebivalcev nad njegovim poklicnim delovanjem. Upravičenost ugovora zoper orožnika so ugotavljali na Dunaju in nato, če je bilo smotno in potrebno, to sporočili nižjim varnostnim enotam, da so se tam seznanili z ugovorom in znali pravilno ravnati v prihodnje.

18. Hierarhija orožniškega osebja

K dvigu strokovnosti starešin [in s tem tudi moštva] v orožništvu so prispevali izpiti, s katerimi so lahko vojaški častniki prestopili k orožniškim. Šlo je za nekakšno prekvalifikacijo vojaškega v orožniškega častnika.

Prvi orožniški zakon je leta 1850 določil hierarhijo činov oziroma položajev v orožništvu, gledano od spodaj navzgor: orožnik, namestnik korporala [poddesetnik], korporal [desetnik], stražmojster, lajtnant [poročnik], nadlajtnant [nadporočnik], ritmojster [kapetan], major, podpolkovnik in polkovnik.⁹⁷ Na čelu jim je bil občni nadzornik orožništva, ki je praviloma bil v generalskem činu. Napredovanje častnikov je bilo na predlog pristojnih starešin, ki so kandidate primerno ocenili.

Drugi zakon o orožništvu je določil hierarhijo moštva in častnikov takole: orožnik, postajni vodnik [postajevodja, komandir postaje], stražmojster, častniški namestnik, poročnik, nadporočnik, ritmojster 2. razreda, ritmojster 1. razreda, major, podpolkovnik in polkovnik.⁹⁸ Obči nadzornik je bil osrednji vodja celotnega orožništva. Tretji zakon ni več vseboval določb o hierarhiji, saj je bila poznana in se ni spremenila.

Drugi orožniški zakon je leta 1876 določil, da orožniški častniki praviloma prihajajo iz vrst sposobnih orožnikov; le izjemoma so lahko prihajali tudi iz vrst častnikov redne vojske ali deželne obrambe, ki pa morajo po šestih mesecih preizkusne službe opraviti preizkus znanja. Vse orožniške častnike je imenoval cesar, predlagal pa minister za deželno obrambo. Častniške namestnike je izbral minister za deželno obrambo iz vrst stražmojstrov, ki so opravili častniški iz-

⁹⁴ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, čl. 31.

⁹⁵ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 11.

⁹⁶ Zakon z dne 25. 12. 1894. I o žandarstvu, čl. 14.

⁹⁷ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, V. poglavje, čl. 47–55.

⁹⁸ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 36 in razkazilo [preglednica] v prilogi.

pit.⁹⁹ Leta 1894 je tretji zakon vseboval podobne določbe o orožniških častnikih, le da je prinesel še tretjo možnost za izpopolnitev častnikov pri orožništvu. Za častniške namestnike so lahko izbrali tudi upokojene može. Njihova poskusna služba je trajala leto dni, nakar so opravili preizkus pred komisijo upravnih uradnikov in orožniških častnikov.¹⁰⁰

19. Povezanost državnih varnostnih sil z okoljem

Že v prvem temeljnem policijskem predpisu je bila nakazana času primer-na obojestranska povezanost državnih varnostnih sil z okoljem, ki ga je predstavljal zlasti nova občina z županom na čelu. Okrajni glavar in okrožni predsednik sta vodila policijo v svojem okolišu, deželni poglavar v deželi in minister za notranje zadeve v celotni državi.

Policijska oblastnija je morala nadzorovati in podpirati občino pri njeni skrbi za krajevno policijo. Če je opazila kršitve, ki jih je bila pristojna kaznovati občina, je oblastnija te naznanila občini. Če občina ne bi ravnala po naročilu policijske oblastnije, je slednja smela v nujnih primerih sama izvesti potrebne ukrepe. Nadzorovala je izvajanje policijske službe in skupaj z občino odpravljala ugotovljene pomanjkljivosti. Zlasti ob požarih, poplavih in drugih hudih nesrečah se je z občino dogovarjala o skupnih ukrepih.¹⁰¹ Dr. Janez Bleiweis, poslanec kranjskega deželnega zbora, se je na primer zavzemal za izboljšanje skrbi občin tudi do orožnikov in ne le do stražnikov.¹⁰²

Drugi orožniški zakon je določil, da ima orožništvo za izvedbo svojih nalog pravico zahtevati pomoč vseh organov javne službe, posebno civilnih oblastev, drugih straž, občin in vojaških poveljstev.¹⁰³

Precej podobno določbo je vseboval tretji zakon, skoraj dobesedno prepisano iz zakona iz leta 1876.¹⁰⁴

Orožništvo in dežela Kranjska sta postali tesneje povezani tudi s tem, da je slednja morala prispevati sredstva za nastanitev orožništva. Finančna sredstva so bila zagotovljena v vsakokratnem deželnem proračunu, o katerem je odločal deželni zbor Kranjske, torej parlament. Ta znesek je na začetku znašal približno tri odstotke deželnega proračuna in zadnji dve desetletji okoli en odstotek deželnega proračuna.¹⁰⁵ Zakon je leta 1894 potrdil dotedanjo ureditev te vrste, povečal pa se je delež države pri celotnih stroških za nastanitev moštva, in sicer od dotedanjih 2,5 krajcarja na dan na 4,7 krajcarja, in od tega je odpadlo na stanovanje 3,5 krajcarja in 1,2 krajcarja za posteljo, opremo in vzdrževanje.¹⁰⁶

20. Pomoč oblikam nedržavnega varovanja

Orožništvo je imelo nalogo, da sodeluje ali pomaga različnim oblikam nedržavnega varovanja, ki so obstajale v tedanjem času, na primer čuvaji deželne kulture [na primer poljski, lovski, ribiški čuvaji], zasebni detektivi, občinski ali mestni redarji itd.¹⁰⁷ Na ta način so orožniki svoja poklicna znanja prenašali še

⁹⁹ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 28 in 30.

¹⁰⁰ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 21 in 22.

¹⁰¹ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, l., čl. 1 in 2 ter II., čl. 31, 32 in 33.

¹⁰² Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 26. 11. 1873 do 13. 1. 1874, str. 156, 157.

¹⁰³ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 14.

¹⁰⁴ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 13.

¹⁰⁵ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, str. 87, 88, 271–275.

¹⁰⁶ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 40.

¹⁰⁷ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, str. 368–372 in 383–386.

na druge sestavine tedanje varnostne ureditve, zlasti tistim na podeželju, kar bržkone tudi ni bilo brez vpliva na njihov ugled v javnosti.

21. Preveč kritično društvo upokojencev

Na začetku 20. stoletja so upokojeni orožniki osnovali svoje društvo, ki je bilo organizirano na državni in deželni ravni. Imenovalo se je *Enotnost (Einheit)* in je začelo izdajati svoje glasilo z imenom *Orožniške vesti (Gendarmerie-Nachrichten)*. Glasilo so razširjali tudi med aktivnim orožništvom. Ker je bilo kritično do dunajskih oblasti, so na začetku februarja 1908 prepovedali tako društvo kot tudi njegovo glasilo.¹⁰⁸

22. S poklicem nezdržljiva opravila

Orožniku ni smel nihče ukazati, da bi krajši ali daljši čas opravljal dela, ki niso združljiva z njegovim poklicem. To je veljalo tudi za osebna opravila pri njegovih predpostavljenih.¹⁰⁹ Torej ni smel biti tudi nekakšen posilni, sluga ali purš nadrejenemu. Poznejša zakona tega nista več določala, saj je postalo bržkone nepotrebno.

23. Uradni in nastanitveni prostori

Orožniki in policijski stražniki so imeli uradne prostore v državnih, občinskih ali zasebnih stavbah. Zakup so urejale zakupne pogodbe o odškodnini za uporabo nedržavnih prostorov.

Če je bilo mogoče, so v uradnih poslopih tudi stanovali. Slednje je bila času primerna rešitev:

- a) moštvo je bilo hitro zbrano, če so to terjale varnostne naloge;
- b) starešina enote je posredno ali neposredno nadzoroval moštvo tudi v prostem času;
- c) stanovanje v enoti je pomenilo socialno ugodnost, saj je bilo brezplačno.

Štabnim častnikom pri orožništvu in ritmojstrom je pripadalo ali brezplačno stanovanje ali ustrezna stanarina. Poročniki in nadporočniki, podčastniki in orožniki so morali brezplačno stanovati v orožniški vojašnici ali v drugih primernih prostorih. Orožniška vojašnica je tedaj pomenila poslopje, kjer je bilo nameščeno in nastanjeno moštvo. Lahko je šlo za zasebno poslopje, ki ga je orožništvo v celoti ali deloma zakupilo. Zaradi ugleda v javnosti se je bilo treba izogibati skupinskemu stanovanju za moštvo, je pisalo že v prvem zakonu iz leta 1850.¹¹⁰

Drugi orožniški zakon je vseboval zgolj določbo, da dotedanji predpisi o nastanitvi orožništva ostanejo nespremenjeni.¹¹¹

Temeljni predpis o policijskih oblastvih je leta 1851 določil, da uradniki in služabniki stanujejo v okolišu, kjer so v službi. Če je bil okoliš policijskega oblastva razdeljen na manjše predele, so tam oblikovali policijske komisariate. Na sedežu le-tega je vodja tudi stanoval, enako velja za stražnike.¹¹²

¹⁰⁸ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, str. 259–262.

¹⁰⁹ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 62.

¹¹⁰ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 76.

¹¹¹ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 51.

¹¹² Osnova za uredbo policijskih oblastnij, I, čl. 24.

24. Dovoljenja za poroko

Poroke orožništva so bile celotno obdobje vezane na dovoljenje. Tega ni urejal prvi orožniški zakon iz leta 1850, pač pa je to leta 1852 uredil ukaz vojaškega ministrstva.¹¹³ To je prešlo nato iz te podzakonske določbe v drugi orožniški zakon. Cesar je dovoljeval poroke orožniškimi polkovnikom, častnikom od podpolkovnika navzdol, moštvu pa minister za deželno obrambo; slednji je to pravico za moštvo smel prenesti na deželna orožniška poveljstva. Ženitne kavcije častnikom ni bilo treba več položiti in je bila nekakšno zagotovilo, da bo lahko preživel svojo ženo. Število poročenih orožnikov v deželnem orožniškem poveljstvu naj ne bi presevalo števila orožniških postaj.¹¹⁴ Tretji orožniški zakon je prav tako določil, da poroke orožniškimi polkovnikom dovoljuje cesar, drugim častnikom in moštvu pa minister za deželno obrambo, ki pa je to pravico smel prenesti na deželna orožniška poveljstva.¹¹⁵

25. Pravica do pokojnine

Orožništvo je imelo urejeno pravico do pokojnine. Predpisi te vrste so bili vse ugodnejši, saj so se postopoma ravnali po civilnih državnih uslužbencih. Leta 1866 je to uredil cesarski ukaz. Višina pokojnine je bila odvisna od službene dobe: za pod deset let službe je moštvu pripadala odpravnina v višini enoletne plače; za med 10 in 15 let službe je prejel pokojnino v znesku ene tretjine plače; za nad 15 in do 20 let dela je prejel pokojnino v višini treh osmin plače; za nad 20 in do 25 let službe je prejel pokojnino v znesku štirih osmin plače; za nad 25 do 30 let službe mu je pripadala pokojnina v znesku petih osmin plače; za nad 30 do 35 let službe mu je pripadala pokojnina v višini šest osmin plače; za nad 35 do 40 let službe je dobil pokojnino v višini sedmih osmin plače in za službo nad 40 let je dobil pokojnino v znesku celotne plače. Namesto tako odmerjene pokojnine je smel zaprositi za odpravnino, če se je odpovedal državni službi, vsem pravicam zase in svojce ter predložil zdravstveno spričevalo. Če je bila njegova prošnja ugodno rešena, je dobil odpravnino v višini dvoletne plače.¹¹⁶ Zatem je na podlagi omenjenega cesarjevega sklepa leta 1871 to uredil zakon o plačah in oskrbi orožniškega moštva.¹¹⁷

Leta 1876 je drugi orožniški zakon določil, da za pokojnine častnikov veljajo vojaški predpisi, pri odmeri pokojnine pa se upošteva tudi orožniški dodatek, ne pa več osebni dodatki. Če je orožnik postal nesposoben za službo, so zanj veljali predpisi za pokojnine civilnega državnega uradništva, vendar šele po izpolnjeni štiriletni obvezni službi. Pokojnino so mu odmerili od plače in službenega dodatka. To je veljalo tudi za častniške namestnike. Če se je mož med opravljanjem službe brez svoje krivde ranil ali težko poškodoval, da je postal za službo nesposoben, so pri odmeri pokojnine prišteli deset let službe. Izjemoma so lahko odmerili višjo pokojnino. Vse te določbe so veljale, če je nekdo postal nezmožen za službo ali za vsak zaslužek sploh. Če je mož pred dopolnjeno obvezno službo postal nezmožen za orožniško službo, ne pa tudi za drug zaslužek, je ob odhodu iz orožništva prejel trimesečne prejemke kot odpravnino. Če pa je orožniku prenehala služba zaradi zmanjševanja števila moštva, so zanj veljala civilna upokojitvena pravila, in sicer ne glede na to, ali je svojo službeno dolžnost izpolnil ali ne.

¹¹³ Ukaz vojaškega ministrstva 1. 8. 1852.

¹¹⁴ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 47 in 48.

¹¹⁵ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 38.

¹¹⁶ Cesarski ukaz od 9. 12. 1866.

¹¹⁷ Postava od 25. 7. 1871 o služabnih plačah in preskrbovanji žandarmerijskega moštva.

Vdove in sirote orožniških častnikov so se oskrbovale po določbah za civilne državne uradnike. Enako je veljalo za družine orožnikov, ki so umrli pred izpolnitvijo obvezne orožniške službe. Če je orožnik ali častnik med opravljanjem službe brez lastne krivde umrl, je pripadla vdovi in sirotam taka oskrbnina, kot če bi pokojni dovršil 40 let službe.¹¹⁸

Tudi tretji orožniški zakon je določil, da se častnikom in častniškim namestnikom pri odmeri pokojnin za leta službovanja pri orožništvu upošteva orožniški dodatek.¹¹⁹

Ker so pokojnine zaostajale za plačami, so zakoni leta 1897, 1902 in 1910 določili, da so se pokojnine povečale. Pokojnina je morala z letom 1900 znašati vsaj 400 kron.¹²⁰ Na začetku tega leta je bila v cesarstvu izvedena denarna reforma in namesto goldinarja in krajcarja sta bila uvedena krona in vinar. En goldinar je bil vreden dve kroni, torej bi po starem najnižja pokojnina znašala 200 goldinarjev.

Če je uradnik mestnega glavarstva odpovedal službo, je to reševal mestni glavar. Če je odpoved sprejel in je šlo za višjega komisarja ali višjega uradnika, je o odpovedi poročal ministru za notranje zadeve. Deželni glavar je imel pravico, da je za druge uslužbence mestnega glavarstva odločal, ali gredo v začasni ali stalni pokoj.¹²¹

26. Urejanje drugih socialnih vprašanj orožništva

Predpisi so urejali tudi širša socialna vprašanja, povezana z orožniki in njihovimi družinami. Preskrba vdov in sirot orožniških častnikov je tekla po vojaških predpisih, enako je veljalo za vdove in sirote orožnikov od stražmojstra navzdol, je leta 1850 pisalo v prvem orožniškem zakonu.¹²² Oskrbo mož, ki so postali nesposobni za službo, njihovih vdov in sirot je uredil zakon z dne 27. 4. 1887. Vsako leto orožniške službe so za pokojnino šteli kot 16 mesecev, kar je veljalo tudi za preskrbo družin orožnikov, ki so umrli pred upokojitvijo. Če je umrl pri opravljanju službe, je družina prejela tako preskrbnino, kot da je pokojnik dovršil 40 let službe, pa tudi posmrtnino v znesku trojnih mesečnih prejemkov pokojnika.¹²³

Tretji orožniški zakon je določil, da poteka oskrba orožniških častnikov, častniških namestnikov ter njihovih vdov in sirot po vojaških predpisih. Za oskrbo moštva, ki je postalo nesposobno za službo, njihovih vdov in sirot so veljali predpisi za civilne državne uslužbence, pri odmeri pokojnine pa se vsako leto službe upošteva kot 16 mesecev. Če je orožnik umrl pred iztekom obvezne službe, so veljale določbe o preskrbi civilnih državnih oseb. Če je mož brez svoje krivde umrl pri opravljanju službe, je vdovi in sirotam pripadala taka oskrba, kot bi mož služboval 40 let. Ko je aktivni ali upokojeni orožnik umrl, je družini pripadala posmrtnina v višini zadnjih trimesečnih prejemkov pokojnika, ki so jo izplačali tri mesece po smrti. Za družine med vojno ujetega orožnika ali moža, ki je duševno zbolel, so veljale določbe vojaških predpisov o oskrbovanju.

Če se je orožnik med službo brez svoje krivde telesno poškodoval, zaradi česar je takoj ali v roku enega leta postal nezmožen za orožniško službo, so pri odmeri pokojnine prišteli deset let. Če je mož postal pridobitno nesposoben ali je potreboval posebno strežbo, ali pomoč, ali je bila onemoglost posledica posebej priznanja vrednega službenega opravila, so mu lahko priznali višjo pokojni-

¹¹⁸ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 42, 43, 44, 45 in 46.

¹¹⁹ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 29.

¹²⁰ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, str. 226.

¹²¹ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, l., čl. 15.

¹²² Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 79.

¹²³ Postava od 27. 4. 1887 o vojaški preskrbi vdov in sirot.

no, in sicer do zneska celotnega prejemka, ki se šteje v odmero pokojnine. Če je mož pred iztekom obvezne štiriletne službe brez lastne krivde postal za službo nezmožen, a ne za vsakršen zaslužek, je pri odhodu prejel odpravnino v znesku trimesečnih službenih pristojbin; slednji stavek je veljal tudi za pripravnika, če je postal za službo nesposoben pri opravljanju praktične službe.¹²⁴

Leta 1896 se je zakon socialne pravice civilnih državnih uradnikov in služabnikov uveljavil tudi za orožništvo. Orožnikova vdova je bila upravičena do pokojnine v višini ene tretjine plače pokojnega soproga, najmanj pa do najnižje vdovske pokojnine 200 goldinarjev. Če je vdova imela otroke, ji je pripadal vzgojevalni prispevek [danes: otroški dodatek], ki je za vsakega nepreskrbljenega otroka znašal petino vdovske pokojnine. Nepreskrbljena sirota, mlajša od 24 let, je prejela sirotinsko pokojnino v višini polovice vdovske pokojnine. Orožnik, ki je med službo postal popolnoma nezmožen za vsakršen zaslužek, je dobil polno pokojnino. Kdor je bil kazensko odpuščen iz orožništva, je izgubil pravico do pokojnine ali odpravnine.¹²⁵

27. Omejene državljske pravice

Za orožnike so bile nekatere državljske pravice omejene. Za poroko je recimo potreboval dovoljenje. Orožniki niso smeli ustanavljati svojih društev za izražanje svojih sindikalnih ali poklicnih teženj, razen po upokojitvi; niso imeli niti aktivne niti pasivne volilne pravice; delovni čas je bil neurejen, odvisen od varnostnih zahtev in nalog, delali so ob petkih in svetkih, kot bi rekli po starem; če je to zahtevala služba, so bili lahko premeščeni iz kraja v kraj ali iz ene dežele v drugo; dopust, zakonsko urejen šele leta 1896, je trajal največ 14 dni ali vsaki dve leti do 4 tedne, prej je veljal izredni dopust iz družinskih razlogov, ki ga je odobril starešina.

28. Tudi nekaj predpravil

Zaradi teh, v prejšnji točki naštetih omejitev državljskih pravic, so imeli orožniki nekaj predpravil v primerjavi z drugimi poklici: omenil sem že nekaj ugodnosti ob upokojevanju; lahko so prostovoljno odšli v službo na nižja civilna pisarniška mesta, kjer je bil delovni čas bolj urejen in plača praviloma višja; lahko so se naslonili na bolniško oskrbo vojske; vse bolj je bilo poskrbljeno za družinske člane umrlih orožnikov: vdovska pokojnina; vzgojevalni prispevek za otroka; sirotinska pokojnina [pokojnina za otroka, ki je ostal brez obeh staršev]; ugodnosti za dosego polne pokojnine, kar se je leta 1894 oblikovalo v jasno določilo zakona, da se mu eno leto službe šteje kot 16 mesecev za pokojninsko dobo [poznejša beneficirana delovna doba].¹²⁶

29. Orožniki so imeli prednost za prestop v civilne službe

Kot določeno predpravico je mogoče šteti tudi določila, ko so se orožniki po končani obvezni službi želeli zaposliti v raznih civilnih službah.

To je najprej, s cesarskim ukazom s konca leta 1853, veljalo za odslužene vojake. Za podčastnike in vojake, ki so opravili svojo obvezo službovanja, je bilo treba pridržati določene službe: sluge in manipulanti pri vseh državnih uradih

¹²⁴ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36 in 37.

¹²⁵ Zakon z dne 14. 5. 1896.

¹²⁶ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 30.

ali ustanovah, ki jih v celoti ali deloma plačuje država; izvršilne nižje službe pri železnici, pošti in telegrafu, gozdnih in rudarskih uradih, državnih tovarnah in solinah, kjer je bilo treba znati brati, pisati in računati. Komisija cesarske višje komande na Dunaju je vodila pregled takih delovnih mest in prosilcev zanje. Tudi občine so bile dolžne ravnati skladno s tem cesarskim ukazom. Občine so jih zaposlovale za nadzorovanje polj, gozdov, sejmov, cest itd. Občine na Kranjskem so tovrstne potrebe sporočale deželni vladi v Ljubljani.¹²⁷ Notranje ministrstvo je spomladi 1854 določilo, da so te določbe cesarjevega ukaza veljale tudi za orožniško moštvo.¹²⁸

Aprila 1872 je to uredil samostojen zakon. Ta predpis je sprva veljal za vojaške osebe. Podčastnik, ki je 12 let služboval v armadi ali deželni obrambi, od tega vsaj 8 let kot podčastnik, in se lepo vedel, se je smel potegovati za zaposlitev v javni službi ali podjetjih, ki jih je podpirala država. Zanje so bila ta delovna mesta rezervirana ali ali so jim dali prednost. Za rezervirana delovna mesta so šteli dvoje zaposlitev: a) služabniška in pazniška mesta pri c.-kr. oblastvih, sodiščih, uradih, kaznilnicah ali zavodih, ki so se v celoti ali deloma vzdrževali iz državnih sredstev; b) uradni in pisarniški služabniki, nižji pazniki in kretničarji na železnici, parniških in podobnih podjetjih. Kot prednostna delovna mesta pa so šteli zaposlitev pri finančni straži, civilni varnostni straži in pri uradnih mestih v pisarniški in manipulativni službi pri oblastvih, sodiščih, uradih, zavodih in podjetjih. O rezerviranih in prednostnih vrstah služb so na Dunaju vodili pregled, ki je bil od časa do časa objavljen. Prošnji je bilo treba priložiti dokaz o telesni primernosti, upravičenosti za zaproseno službo in dokazilo o avstrijskem državljanstvu. Potrdilo o upravičenosti prošnje je izdajalo vojno ministrstvo ali ministrstvo za deželno obrambo in je v bistvu potrjevalo določeno dobo službovanja v vojski ali deželni obrambi.¹²⁹ Kmalu je izšlo še navodilo o izvajanju omenjenega zakona.¹³⁰

Drugi zakon o orožništvu je veljavnost tega zakona z dne 19. 4. 1872 razširil tudi na orožništvo,¹³¹ enako tretji zakon iz leta 1894.¹³² Na ta način je omenjena ugodnost veljala za marsikaterega, ki si je želel sleči orožniško uniformo, ki se je z leti nekoliko spreminjala, a je ostala temnejša. Ministrstvo za deželno obrambo je julija 1879, decembra 1880 in novembra 1908 objavilo seznam delovnih mest pridržanih in prednostnih služb.

Iz zapsanega izhaja, da so se dosluženi orožniki lahko zaposlili tudi pri civilni policijski straži.

30. Dvojna povezanost orožništva

Orožništvo je bilo po hierarhični in upravni plati vezano na okrajno, sprva nekaj časa tudi na okrožno, deželno in državno vodstvo na Dunaju, saj so bila povsod v tej organizaciji državne uprave tudi njegova hierarhična vodstva. Civilne in vojaške oblasti se niso smele vtikati v izvrševanje službenih opravil

¹²⁷ Cesarski ukaz 19. 12. 1853, Deželni vladni list za Krajnsko vojvodino, št. 3/54, z dne 26. januarja 1854.

¹²⁸ Razpis c. kr. ministrstva notranjih opravil 3. 4. 1854, Deželni vladni list za Krajnsko vojvodino, št. 19/54, z dne 22. 5. 1854.

¹²⁹ Postava od 19. 4. 1872 o podeljevanju služb doslužnim podoficirjem, Državni zakonik za kraljevine in dežele, v državnem zboru zastopane, št. 24/72, z dne 4. 5. 1872.

¹³⁰ Ukaz ministrstva deželne brani v dogovoru z ostalimi udeleženi osrednjimi oblastvi od 12. 7. 1872, da se izvrši zakon od 19. 4. 1872 o podeljevanju služb doslužnim podoficirjem, Državni zakonik za kraljevine in dežele, v državnem zboru zastopane, št. 39/72, z dne 16. 7. 1872.

¹³¹ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 50.

¹³² Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 39.

orožništva, je določal prvi orožniški zakon.¹³³ Tudi drugi zakon je določil, da orožništvo ni podrejeno drugim civilnim ali vojaškim oblastvom ali občinam; ta oblastva ali občine so se morale tedaj za pomoč obrniti na pristojno službeno oblastvo orožništva.¹³⁴ Tretji orožniški zakon je prav tako določil, da orožništvo ni podrejeno ne drugim civilnim ali vojaškim oblastvom in ne občinam; navedena oblastva ali občine so se za pomoč morale obrniti na pristojno službeno oblastvo, le ob nevarnosti odlašanja je orožništvo smelo neposredno pomagati na tak način. Službeno oblastvo je prav tako odločalo o sodelovanju orožništva v zadevah krajevne policije. Sodelovanje ni smelo ovirati orožništva pri izvrševanju nalog za zagotavljanje javne varnosti. Število deželnih orožniških poveljstev je določal minister za deželno obrambo, število postaj pa deželni poglavar v sporazumu z deželnim orožniškim poveljnikom.¹³⁵

Povezava orožništva je tekla tudi po samoupravni plati – v odnosu do občinskega sveta, deželnega in državnega zbora oziroma parlamenta. Predstojnik občine je imel nalogo, da je vodil knjigo orožniške službe z naslovom *Beležnice prihodov in odhodov orožniških patrulj* in vanjo je vpisoval tudi primere, ko je orožniška patrulja zaradi službe izostala več kot 24 ur iz kraja, kjer je bila orožniška postaja.¹³⁶ Knjiga je bila seveda pisana v nemščini.¹³⁷ Tudi samoupravi je pripadala pravica, da je povedala svojo besedo o tej varnostni sili. Še posebej tedaj, ko so sprejemali deželni ali državni proračun, kjer so bila zajeta tudi sredstva, namenjena za nastanitev [deželni zbor]¹³⁸ in celotno delovanje te varnostne sile [državni zbor]. Državni proračun je za orožništvo predvideval približno po en odstotek sredstev.¹³⁹

Drugi zakon je določil, da je okrajno glavarstvo službeno oblastvo nad tam razporejenimi orožniškimi postajami in vodi ter nadzira opravljanje njihove varnostne službe. Če bi mesto z lastnim statutom zahtevalo, da bi orožništvo pomagalo mestni varnostni straži, se o tem okrajno glavarstvo dogovori z županstvom tega mesta.¹⁴⁰ Na sedežu okrajnega glavarstva je bilo poveljstvo okrajnega orožništva, ki ga je vodil stražmojster. On je hkrati vodil tamkajšnje orožniško postajo in nadzoroval delo vseh drugih postaj na območju okrajnega glavarstva. Če sta bila na postaji več kot dva moža, jo je vodil komandir. Lahko pa je bil na postaji le en orožnik (*Einzelpost*).¹⁴¹

Tretji orožniški zakon je glede pomoči orožništva varnostnim stražam statutarnih mest vseboval podobno določilo kot njegov predhodnik: Odločitev bo sprejelo okrajno glavarstvo v dogovoru z dotičnim županstvom.¹⁴²

Predpis za policijska oblastva je določal, da poteka povezava med policijsko stražo in političnimi upravnimi oblastvi od okrajnega glavarstva do notranjega ministrstva, kar sem že omenil. Politična oblastva so morala o varnostno pomembnih zadevah sporočiti mestnemu glavarju, ta jih je pregledal in s pripombami poslal deželnemu glavarju. Ista oblastva in župani so bili dolžni ustreči zahtevi mestnega glavarstva po obvestilih.¹⁴³

¹³³ Organska postava žandarmerije, 1850, čl. 39.

¹³⁴ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 6 in 7.

¹³⁵ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 6, 7, 8 in 16.

¹³⁶ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 35.

¹³⁷ SI AS 31, 14–1–3, fasc. 66, št. 14.373: Vormerkungs-Buch über das Eintreffen und den Abgang der k. k. Gendarmerie-Pattrouillen.

¹³⁸ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, str. 238–239.

¹³⁹ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, str. 265–270.

¹⁴⁰ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 3.

¹⁴¹ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 18 in 19.

¹⁴² Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 3.

¹⁴³ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, I., čl. 2 in 32.

31. Ko so razmere terjale nastop večje enote

Prvi, drugi in tretji orožniški zakon so predvidevali možnost in postopek pri povezovanju v večje enote, če so to narekovali varnostni razlogi oziroma izvršitev naloge. Prvi zakon je glede tega vseboval zelo skromne določbe. Rečeno je bilo, da so smeli starešine manjših enot, če so to terjale razmere, združiti sebi podrejene enote in jih razporejati po svojem okolišu, nadrejeni pa je moral o tem takoj obvestiti predpostavljenega, v nujnih primerih tudi poveljstvo orožniškega polka.¹⁴⁴ Drugi zakon je določil, da je o povezovanju v večjo enoto odločal okrajni oziroma deželni poglavar, vsak za svoj okoliš. Če je taka združena enota odšla na pomoč v drugo deželo, sta skupaj odločila ministra za notranje zadeve in deželno obrambo.¹⁴⁵

Prihajalo je namreč do stavk in demonstracij iz socialnih ali nacionalnih nagibov. To je bilo povezano z vzpostavljanjem političnih strank pri nas, razmahom društvenega življenja, delavskim gibanjem, omeniti pa je treba tudi taborško gibanje pri nas, ki je zajelo 17 takih množičnih shodov v podporo narodnim zahtevam Slovencev. Na prvem taboru v Ljutomeru se je zbralo deset tisoč Slovencev. Tudi na Slovenskem so nastale politične stranke, med njimi so bile tri najpomembnejše: leta 1890 katoliška, liberalna 1894 in socialna demokratska stranka leta 1896.¹⁴⁶

Orožnikom je bilo naročeno, naj ne sodelujejo v političnem gibanju in se ne vključujejo v politične stranke, ki so tedaj nastajale v Avstriji. Ob manjših izgredih so na kraj poslali enoto 10 do 20 orožnikov, sicer pa večjo enoto. Može so zbrali iz enot ob železniških progah, da so se z vlakom odpravili na cilj, poveljeval pa je po činu najvišji starešina. Do koncentracije mož je prišlo tudi ob pojavu roparskih živali. Avtor knjige o orožništvu na Štajerskem je ob tem navedel primer iz Trbovelj, kjer je marca 1869 prišlo do izgredov med rudarji v Trbovljah, v katerih je bilo nad 200 udeležencev. V kraj je okrajno glavarstvo v Litiji poslalo orožništvo in že dva tedna za tem so tam odobrili ustanovitev orožniške postaje.¹⁴⁷

O tem dogodku v Zasavju sem zasledil le kratko vest v zbirki dokumentov o zasavski stavki januarja 1958. Delavci naj bi protestirali proti novi steklarni v Hrastniku, zato je okrajno glavarstvo tja poslalo orožnike, da bi vzpostavili red.¹⁴⁸

Take enote so sestavili iz mož in starešin, ki so bili na voljo. Ni (še) bilo stalnega sestava te vrste enote, kot to velja za preteklo milico in današnjo policijo.

Predpisi so urejali morebitno pomoč med moštvi varnostne straže in orožništvom, ko je bilo treba zbrati tudi večje število mož postave.

32. Letni dopust

Prvi orožniški predpis ni urejal letnega dopusta. Svoj službeni okoliš je smel orožnik zapustiti zaradi družinskih razlogov, kar je pomenilo, da je bil tedaj lahko odsoten iz službe. Poveljnik polka je dovoljeval do 5 dni izrednega dopusta. Nato je orožnik leta 1876 dobil vsake dve leti pravico do 8 tednov izrednega dopusta, leta 1895 pa pravico do 8 dni letnega dopusta, postajevodja in stražmojster pa do 14 dni, vsako drugo leto pa do 4 tedne.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 56.

¹⁴⁵ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 20. Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 17.

¹⁴⁶ Prunk: *Slovenski narodni vzpon (1768–1992)*, str. 83, 84, 85, 106, 114 in 115.

¹⁴⁷ Gebhardt: *Die Gendarmerie in Österreich (1849–1924)*, str. 98.

¹⁴⁸ Skopec: »Stavka v rudnikih Trbovlje–Hrastnik in Zagorje od 13. do 16. 1. 1958«, str. 14.

¹⁴⁹ Hörmann in Hesztera: *Zwischen Gefahr und Berufung. Gendarmerie in Österreich*, str. 46.

Predpis je leta 1851 določil, da je mestni glavar dovoljeval svojemu osebju največ do dva tedna dopusta. Pri tem je moral upoštevati, da to ni bistveno prizadelo službe, zlasti ob sočasnem dopustu za več oseb. Deželni glavar je mestnemu glavarju lahko dal do dva tedna dopusta, uradnikom mestnega glavarstva pa do šest tednov dopusta.¹⁵⁰

33. Trajanje obvezne zaposlitve pri orožništvu

Da bi zagotovili določeno (sistemizirano) število moštva, je veljala obveznost trajanja zaposlitve pri orožnikih. Sprva se je orožnik do vključno stražmojstra moral obvezati, da bo v službi ostal najmanj deset let,¹⁵¹ nato osem let, nakar je to lahko podaljšal vsakokrat za enako dobo. Po letu 1876 je taka obveznost trajala najmanj štiri leta in jo je bilo mogoče podaljševati oziroma ponavljati.¹⁵² To štiriletno dobo je leta 1894 določil tudi tretji orožniški zakon.¹⁵³

34. Orožniki so imeli svoj praznik

Alexander Bach, ki je nadomeščal bolnega notranjega ministra Franza Serapha Stadiona, je 30. 5. 1849 poslal cesarju predlog za ustanovitev orožništva, ki ga je pripravila skupina vladnih ministrov in drugih strokovnih oseb. Cesar Franc Jožef I. je že 8. 6. 1849 z uredbo potrdil ta predlog¹⁵⁴ in začele so se priprave na oblikovanje te nove varnostne sile. Dan, ko je cesar potrdil predlog, je postal orožniški praznik, ki so ga praznovali na vseh stopnjah orožniške organiziranosti. Po razpadu monarhije je orožništvo Zvezne republike Avstrije nadaljevalo s tem praznikom, in to vse do združitve orožništva z državno policijo, kar se je zgodilo 1. 7. 2005.¹⁵⁵

35. Tiralčno gradivo

Najvišja policijska oblastnija na Dunaju, ki je povezovala orožništvo in državno policijo v celotni državi, je novembra 1853 začela izdajati *Osrednji policijski list* (*Zentral-Polizei-Blatt*), ki je objavljala obvestila o iskanih in zasledovanih osebah, ukradenih predmetih, najdenih neznanih truplih itd., čemur danes rečemo tiralice in obvestila.¹⁵⁶ Na ta način je bil podan temelj za uresničevanje ene njenih nalog, pozornost na iskane osebe in ukradene predmete itd.¹⁵⁷

Policijska direkcija v Ljubljani je od leta 1855 izdajala *Policijsko oznanilo* (*Polizei-Anzeiger*) s podobno vsebino kot *Osrednji policijski list*,¹⁵⁸ vendar za območje Kranjske, po ukinitvi te direkcije pa je deželno predsedništvo za Kranjsko začelo izdajati *Policijski list za Kranjsko* (*Polizei-Blatt für Krain*), ki je nadomestil *Policijsko oznanilo*. Taka gradiva so prispevala k učinkovitosti delovanja obeh varnostnih služb pri nas, tudi k raziskovanju kaznivih dejanj. Lahko rečemo, da

¹⁵⁰ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, čl. 13.

¹⁵¹ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 4.

¹⁵² Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 24. Hörmann, Hesztera: Zwischen Gefahr und Berufung, str. 41.

¹⁵³ Zakon z dne 25. 12. 1894. I. o žandarstvu, čl. 20.

¹⁵⁴ Kaiserliche Verordnung vom 8. 6. 1849, womit die Errichtung einer Gendarmerie im ganzen Umfange des österreichischen Kaiserthums nach den angetragenen Grundzügen genemigt wird.

¹⁵⁵ Grah: »Slovo žandarjev«, str. 32.

¹⁵⁶ SI AS 22, fasc. 1853, ovoj 1111–1528, spis št. 1182.

¹⁵⁷ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 14.

¹⁵⁸ SI AS 22, fasc. 1855, spis št. 174.

brez podobnih gradiv ne more nobena policija, le današnja tehnika posredovanja v enote je neprimerljiva z nekdanjimi tiraličnimi gradivi.

36. Napredovanje častnikov in orožnikov

V točki 18 tega sestavka sem naštel, kako sta prvi in drugi zakon o orožništvu določila hierarhijo orožniškega moštva od najnižjega do najvišjega položaja. Kako so ti predpisi urejali napredovanje orožniških častnikov?

Prvi zakon o orožništvu je določil prvo postavitev orožniških častnikov in njihovo napredovanje. Njih je postavljala vojni minister na predlog glavnega orožniškega nadzornika. Štabne častnike je imenoval cesar po predlogu vojnega ministra in nasvetu glavnega nadzornika ter sporazumno z notranjim ministrom. Po prvi postavitvi so častniki napredovali v višje čine takole: Povišanje častnikov do prvega ritmojstra je poveljnik polka ob sodelovanju štabnih častnikov predlagal glavnemu nadzorniku, ta pa jih je hkrati s svojimi predlogi za povišanje štabnih častnikov poslal vojnemu ministru v odobritev. Poveljstvo polka je predlagalo povišanje stražmojstra v častnika. Priloženo je moralo biti pisno mnenje poveljnika krila o primernosti stražmojstra za častnika in spričevalo o stražmojstrovem obnašanju zadnje leto. Za resničnost teh prilog so odgovarjali krilni častniki. Podoben je bil postopek pri napredovanju na mesto poveljnika polka pri povišanju na podčastniške stopnje.¹⁵⁹

Drugi zakon je določil, da častnike v orožništvu pridobivajo na tri načine: a) z napredovanjem samih orožnikov na častniške položaje; b) s prestopanjem sposobnih častnikov iz armade ali deželne obrambe; c) s sprejemanjem sposobnih častnikov iz vrst upokojencev ali tistih v službi zunaj armade ali deželne obrambe. Vse je imenoval cesar. Preden je bil stalno premeščen k orožnikom, je bil eno leto na preizkušnji in je nato opravljal izpit pred komisijo, sestavljeno iz orožniških častnikov in upravnih uradnikov. Ko so prestopili v orožništvo, so morali priseči, enako kot moštvo.¹⁶⁰

Zakon je leta 1894 glede pridobivanja orožniških častnikov naštel te poti:

- a) s postopnim napredovanjem orožnikov na častniške položaje;
- b) s premestitvijo sposobnih aktivnih ali neaktivnih častnikov iz armade ali deželne obrambe;
- c) s sprejemanjem sposobnih upokojenih častnikov ali izven armade ali deželne obrambe službujočih častnikov.

Vse te častnike je nato imenoval cesar.¹⁶¹ To je torej potekalo precej podobno kot od leta 1876 dalje.

Drugi orožniški zakon je določil, da nadzornik orožništva povišuje orožnike v postajevodje ter postajevodje v stražmojstre, ko dobi mnenje pristojnega službenega oblastva, to pravico pa je smel v celoti ali deloma prepustiti poveljnikom deželnega orožništva. Kandidati za postajevodje so morali prej opraviti preizkus pred mešano komisijo, sestavljeno iz orožniških častnikov in upravnih uradnikov. Tak preizkus je veljal tudi za stražmojstre, ki so želeli napredovati v častnike. Minister za deželno obrambo je moral stražmojstru dovoliti polaganje takega izpita.¹⁶²

Junija 1914 so uvedli nove položaje v orožništvu. To so bili:

- 1) orožnik;
- 2) vodja, dotedanji naslovni postajevodja;

¹⁵⁹ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 10.

¹⁶⁰ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 21, 22 in 23.

¹⁶¹ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 21.

¹⁶² Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 27, 28.

- 3) podstražmojster, prej naslovni stražmojster;
- 4) stražmojster 2. razreda, prej postajevodja-naslovni stražmojster;
- 5) stražmojster 1. razreda, prej stražmojster-poveljnik postaje;
- 6) štabni stražmojster, prej pomočnik v adjutanturi ali računski delavec;
- 7) okrajni stražmojster, prej okrajni orožniški poveljnik ali stražmojster-pomožni učitelj v učnem oddelku. Zanje so določili tudi nove oznake na uniformi.¹⁶³

Te opisane spremembe so bile bržkone povezane s pripravami na vojno, pa tudi s težnjo, da bi moštvo dobilo več podčastniških položajev. Prav slednje je verjetno spodbujevalo tudi vztrajanje v tej službi in zmanjševalo izstopanje, saj je bilo več možnosti za napredovanje v hierarhično urejenem poklicu.

37. Stroge določbe za varstvo mož

Nihče ni smel motiti ali ovirati orožnikov pri njihovih službenih opravilih, marveč jih je moral v imenu postave brezpogojno ubogati. Posebno predstojniki občin so morali podpirati orožnike pri njihovih opravilih. Njih razžalitev z besedo ali dejanjem se je morala pri odmeri kazni šteti za obteževalno okoliščino, ker je bila storjena zoper orožnika. Pričanje orožnika je veljalo za polno resnico. Pomagati je morala vsaka vojaška enota, če orožništvo samo ne bi moglo opraviti naloge in v takem primeru je poveljeval najvišji po činu. Druge straže niso smele motiti orožnikov pri službenih opravilih, pač pa jim po potrebi pomagati, če bi bilo treba. Vojaška poveljstva so lahko zahtevala od orožništva, da je opravilo naloge vojaške policije le, če bi bilo nevarno odlagati, toda orožniška služba ni smela trpeti.¹⁶⁴

Cesar je 20. 4. 1854 izdal ukaz, ki je določil, da smejo okrajna glavarstva in varnostna oblastva izrekati denarne kazni od 1 do 100 goldinarjev ali zapor od 6 ur do 14 dni, odvisno od primernosti take kazni. V določenih primerih je bila upravičena tudi telesna kazen, torej tepež. Te kazni so bile tedaj, ko se je državljani možu postave uporali. Zaradi dovoljenega tepeža so ta ukaz imenovali tudi »palični patent« (*Prügelpatent*).¹⁶⁵

Predpis za policijska oblastva je določil, da je vojaško-policijska straža pri opravljanju svoje službe uživala vse pravice straže in posebno varstvo, predpisano za oblastne osebe in civilne ter vojaške straže.¹⁶⁶

38. Zdravljenje v vojaških ali civilnih bolnišnicah

Zdravljenje orožnikov od stražmojstra navzdol je teklo v vojaški bolnišnici, podobno je veljalo za častnike. Moštvo je moralo v tej bolnišnici plačati do polovice svojih prejemkov, enako je veljalo, tedaj ko so se zdravili v nevojaški bolnišnici, druga polovica prejemkov pa je šla v sklad. Če bi stroški oskrbe v bolnišnici presežali polovični znesek njegovih prejemkov, je ta presežek pokrila državni proračun, je določal prvi zakon.¹⁶⁷ Drugi orožniški zakon je glede stroškov zdravljenja v bolnišnici določil, da stroške nosi država, za kar pridržijo polo-

¹⁶³ Hörmann in Hesztera: *Zwischen Gefahr und Berufung. Gendarmerie in Österreich*, str. 284.

¹⁶⁴ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 43, 44, 58, 63 in 64.

¹⁶⁵ Cesarski ukaz 20. 4. 1854.

¹⁶⁶ Osnova za uredbo policijskih oblastnij, 1851, I., čl. 29.

¹⁶⁷ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 70.

vico orožnikove plače; če pa se je poškodoval v službi, mu od plače niso odtrgali stroškov zdravljenja, pač pa je vse stroške krila država.¹⁶⁸

39. Plačilo stroškov zapora

Prvi zakon o orožništvu je uredil tudi plačilo stroškov, ko je bil orožnik v zaporu. Če je bil orožnik zaradi pregreška ali hudodelstva zaprt, so mu od prejemkov odbili stroške zapora, morebiten presežek prejemkov nad stroški zapora pa je šel v invalidski sklad. Če je bil krivde oproščen in spoznan za nedolžnega, je polovico teh zadržanih prejemkov dobil on, polovica pa je šla v njegov osebni sklad; stroške zapora pa je poravnal državni proračun.¹⁶⁹ Drugi orožniški zakon je to prepustil posebnim predpisom.¹⁷⁰

40. Osebni sklad za orožnika

Za vsakega orožnika od stražmojstra navzdol je prvi orožniški zakon uvedel osebni sklad. Obsegal je prvi vložek za opremo moža in mesečni prispevek iz državnega proračuna. Prvo vlogo vanj je plačala država, če je orožnik prestopil iz armade, če pa je prišel iz civilnega življenja, je to vplačal sam. Mesečni vložki so bili odvisni od čina in nekoliko višji za konjenike ter malo nižji za orožnike »pešce«. Za konjenike je ta vložek znašal od 50 do 60 goldinarjev na leto, za pešce pa 24 do 45 goldinarjev letno.¹⁷¹ Od sredine leta 1854 je tudi prvi vložek za orožnika, ki je prišel iz civilnega življenja, plačala država.¹⁷²

V ta osebni sklad so se zbirala še druga sredstva: polovica nagrad za prijete vojaške begune in tihotapce; takse za spremstvo državnih in privatnih poštnih voz; morebitni prispevek države za nekrivdno izgubljeno opremo; prostovoljni vložki orožnikov; prihranki pri stroških zdravljenja v bolnišnici ali preiskovalnem zaporu. Sklad je bil orožnikova osebna lastnina in vsak je imel skladno knjižico. Če je vloga v skladu preseгла dvojni znesek letnega vplačila iz državnega proračuna, je dobil ta presežek izplačan. Če je mož dezertiral ali je bil zaradi lastne krivde odpuščen, je njegov skladni delež pripadal invalidskemu skladu, enako tudi znesek orožnikovih prodanih stvari.¹⁷³ Pri krilnih poveljnikih so vodili skladne knjižice orožnikov in ustrezne skladne registre. V skladni knjižici so bili vpisani ime orožnika, njegov osebni opis, napredovanja v službi in skladne dajatve. Vsake tri mesece so sklenili prejemke moža, in to sta potrdili dve priči. Skladni registri so vsebovali enake razpredelnice.¹⁷⁴

41. Invalidnina

Invalidnina za orožniško moštvo je bila v prvem orožniškem zakonu določena v dnevem znesku in je znašala od 13 do 20 krajcarjev. Kdor je bil v invalidski hiši, je dobil še znesek za plačilo hrane in kruha ter obleko. Polinvalid je smel zahtevati, da so ga premestili na manj težavno mesto in je obdržal svoje dotedanje prejemke. Če to ni bilo mogoče, je dobil primerno darilo in je čakal na

¹⁶⁸ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 41.

¹⁶⁹ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 71.

¹⁷⁰ Postava od 26. 2. 1876, o c. kr. žandarstvu, čl. 41.

¹⁷¹ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 67, 68 in 69.

¹⁷² Razpis najvišje policijske oblasti 19. 7. 1854, Deželni vladni list za Kranjsko vojvodino, št. 36/54, z dne 23. 8. 1854.

¹⁷³ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 73, 74 in 75.

¹⁷⁴ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 85.

to, da je dobil civilno službo; oblastva so morala dajati prednost njegovi prošnji za zaposlitev.¹⁷⁵

Leta 1897 je izšel poseben predpis o superarbitraži pri orožništvu. Ta je odločala o nesposobnosti za službo zaradi hibe. O tem je odločala komisija pri deželnem orožniškem poveljstvu, štabni zdravnik in oskrbni uradnik pri pristojnem poveljstvu deželne obrambe.¹⁷⁶

42. Dodatek na leta službovanja

Prvi orožniški zakon je utemeljil tako imenovano službeno darilo [službeni dodatek], ki ga je prejemale moštvo od stražmojstra navzdol v letnih zneskih. Ti letni zneski so bili določeni za vsak položaj posebej, ki so bili naštetih takole: stražmojster, korporal, namestnik korporala, trobentač, orožnik, pripravnik, oskrbnik konj in privatni služabnik. Za vsak položaj je bil določen letni znesek za prvih šest let in zatem od sedmega leta dalje. Za prvih šest let je bil letni znesek od 18 do 4 goldinarje, od sedmega leta naprej pa od 24 do 6 goldinarjev. Za primer naj navedem, da je ta letni znesek za stražmojstra znašal do šest let službe 18 goldinarjev, za nad sedem let službe pa 24 goldinarjev; za orožnika pa 6 oziroma 9 goldinarjev.¹⁷⁷

Drugi zakon je to darilo imenoval dodatek na leta neprekinjenega službovanja pri orožništvu. Tako je za nad tri leta službe dobil 50 goldinarjev tega dodatka, za nad šest let 100 goldinarjev, za nad 12 let 150 goldinarjev in za nad 18 let 200 goldinarjev na leto.¹⁷⁸ Tretji zakon takih določb ni več vseboval, pa je to prepustil poznejšim ukazom.¹⁷⁹ To »službeno darilo« je bilo v različnih oblikah kot dodatek na službena leta pripadnikov varnostnih sil znano tudi v Kraljevini Jugoslaviji, zvezni državi in je znano še danes.

43. Nagrade za uspešno delo orožnikov

Za nenavadno zaslužna dejanja v službi so orožniki dobili te nagrade: pisno pohvalo, vojaška ali civilna odlikovanja za zasluge, napredovanje na višjo službeno stopnjo. Za nekatera navadna službena opravila je lahko prejel denarno nagrado. Nagrade za prijetje dezertarjev so urejali vojaški predpisi. Za prijete obsojene nevojaške osebe je prejel denarno nagrado, odvisno od višine zaporne kazni od enega do nad 15 let in za obsojenega na smrtno kazen. Pri tem je moral mož delovati vestno, na lastno pobudo, ne po povelju. Podobno je veljalo za ubežnike iz zaporov, upoštevajoč pri višini nagrade tudi trajanje zaporne kazni.¹⁸⁰

44. Omejitve za premestitve orožnikov

Drugi orožniški zakon je vseboval določbe o premestitvah častnikov in moštva. Premestitve so bile le iz pomembnih službenih razlogov. Štabne častnike in poveljnika deželnega orožništva je premestil cesar, druge častnike pa minister za deželno obrambo, ko se je posvetoval z deželnim poglavarjem. Poveljnik orožništva v deželi je imel pravico premestitve za moštvo znotraj te dežele, kar je storil ali na predlog okrajnega oziroma deželnega političnega oblastva ali

¹⁷⁵ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 77.

¹⁷⁶ Gebhardt: *Die Gendarmerie in Österreich (1849–1924)*, str. 159, 160.

¹⁷⁷ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 78.

¹⁷⁸ Postava od 26. 2. 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 38.

¹⁷⁹ Zakon z dne 25. 12. 1894. l. o žandarstvu, čl. 27.

¹⁸⁰ Začasna organska postava žandarmerije, 1850, čl. 91 in 92.

z njegovim soglasjem. Premestitev moštva v okoliš drugega deželnega poveljstva je smel ukazati minister za deželno obrambo.¹⁸¹ Tretji zakon je bil glede tega zelo kratek: Premeščanje orožniških častnikov in moštva smejo dovoljevati le pomembni službeni razlogi.¹⁸²

45. Dodatki orožnikom za določena službena opravila

Zakon je leta 1876 za častnike in moštvo določil, da dobijo za nad 24-urno odsotnost iz kraja namestitve dodatek k stroškom za hrano in stanovanje. To jim je pripadalo tudi ob službenih premestitvah ali ob drugih izrednih primerih, ko so morali kam odpotovati. To so podrobno urejali podzakonski predpisi, saj je bilo na ta način lažje obračunavati stroške te vrste, ki so se spreminjali.¹⁸³

Temeljne skupine poklicnih prvin

Menim, da je treba upoštevati 45 naštetih poklicnih prvin v začetnem procesu oblikovanja državnih poklicnih varnostnih sil v času Avstrije oziroma Avstro-Ogrske. Bržkone bi se dalo poiskati še katero drugo, odvisno zlasti od tega, s kakšnega zornega kota kdo preučuje varnostne sile tedanje dobe.

Te prvine profesionalizacije bi se dalo razvrstiti v več skupin, na primer:

- a) predpisani temeljni pogoji za vstop med može postave in kdor jih ni izpolnjeval, sploh ni mogel nastopiti te službe;
- b) določila o začetnem, lahko bi rekli pripravniškem šolanju, usposabljanju in izpopolnjevanju v enotah, o šolanju za komandirje postaj, izpiti za prehod stražmojstrov k častnikom ali izpiti za prehod vojaških častnikov v orožniško službo itd.;
- c) določen socialni položaj mož postave, ki se je postopoma izboljševal in to tem bolj, čim bolj je orožništvo pridobivalo nekatere prvine civilnih državnih uslužbencev in izgubljalo vojaški ustroj;
- d) oblike povezanosti med državnima varnostnima silama in lokalno samoupravo [občinami], deželnim in državnim zborom, organizacijo državne uprave na pokrajinski in deželni ravni;
- e) tudi skrb za socialne razmere upokojenih mož postave, da se niso počutili kot odrinjeni;
- f) orožniško moštvo in častniki so bili lahko razporejeni v službo po celotni državi; če je nastala varnostna potreba, so bili lahko začasno poslani v pomoč znotraj iste ali druge dežele;
- g) strokovna pomoč orožništva ali policijskih stražnikov pri graditvi celotne varnostne ureditve v deželi oziroma državi, zlasti občinskim stražam, čuvajskemu osebju v poljedelstvu, gozdarstvu, lovstvu, ribištvu, finančni straži, zasebnim detektivom itd.;
- h) veljala je obveznost, da je orožnik službo opravljal določena leta, najprej deset oziroma osem let, nato pa štiri; po preteku tega časa je službo lahko podaljšal, jo prenehal ali odšel v drugo državno ali zasebno službo.

Te skupine poklicnih prvin so nastajale in se krepile že v obdobju avstrijskega cesarstva in so pomenile nenadomestljiv temelj za varnostne sile v po-

¹⁸¹ Postava od 26. februarja 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 21.

¹⁸² Zakon z dne 25. decembra 1894. l. o žandarstvu, čl. 18.

¹⁸³ Postava od 26. februarja 1876, o c.-kr. žandarstvu, čl. 39.

znejših obdobjih naše zgodovine. Ko sem leta 2009 primerjal naše varnostne sile od leta 1850 do 2009, sem opazil 30 podobnosti in razlik med njimi.¹⁸⁴

Povzetek

Opravljanje varnostnih nalog je posta(ja)lo poklic v določenih družbenih razmerah. Te bi mogli razdeliti na splošne in posebne okoliščine, na primer:

- a) položaj državljana v družbeni skupnosti je bilo treba pravno določiti z najvišjim pravnim predpisom države, z ustavo, zlasti njegove temeljne pravice in svoboščine;
- b) povečalo se je število prepovedanih dejanj, ki jih dotedanje stražno moštvo v graščinah in mestnih naseljih ni več moglo obvladovati, saj je bilo premalo usposobljeno ali celo neusposobljeno za te naloge;
- c) prepovedana dejanja je bilo treba pravno določiti in to objaviti, da se je z njimi seznanil širši krog državljanov;
- d) pravni predpis je moral določiti mesto in vlogo novih varnostnih sil v družbeni skupnosti, zlasti to, kakšne pravice in dolžnosti imajo možje postave pri opravljanju novega poklica;
- e) treba je bilo s predpisi določiti, kakšne socialne pravice pripadajo orožniku ali stražniku, od osebnih prejemkov do letnega dopusta pa tudi njihovim družinam;
- f) za tem je bilo treba javnost obvestiti, da oblast išče može, primerne za novo varnostno silo, in določiti, kakšne pogoje morajo izpolnjevati za sprejem v to službo (starost, zdravstveno stanje, izobrazba, morala itd.);
- g) predpisi so urejali notranje odnose v varnostnih silah, šolanje, usposabljanje ter izpopolnjevanje njihovih pripadnikov, napredovanje itd. Menim, da je bilo za moštvo te straže zelo pomembni, kako so mogli napredovati v službi, kakšni pogoji so bili za to itd.

Večino teh zahtev je vseboval vsakokratni temeljni zakon o varnostni sili, torej o orožništvu ali policijski straži, preostale pa so bile objavljene v drugih ali nižjih pravnih aktih. Tako je delovanje orožništva določalo več predpisov, od temeljnega zakona za tako varnostno silo do ukazov pristojnih ministrov.

Poklic orožnika oziroma stražnika se je v celoti izoblikoval po revolucionarnem letu 1848, ki je prelomilo s starim družbenim redom ter uveljavil svobodnega državljana. Prej so se postopoma oblikovale le posamezne redke prvine tega poklica, in sicer najprej za stražno osebje, saj orožništva še ni bilo. Naslednja obdobja naše zgodovine so na ta temelj iz cesarstva dodajala tisto, kar je bilo potrebno za določeno obdobje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 22, Policijska direkcija v Ljubljani

SI AS 31, Namestništvo v Ljubljani

SI AS 33, Deželna vlada v Ljubljani

SI AS 1153, Deželno orožniško poveljstvo št. 12 v Ljubljani

¹⁸⁴ Čelik: »Nekaj podobnosti in razlik med našimi varnostnimi silami od leta 1850 do danes«, str. 148–153.

ČASOPISNI VIRI

Delo

Kronika

Novice, gospodarske, obrtniške in narodne

Revija za kriminalistiko in kriminologijo

Varstvoslovje

LITERATURA

Čelik, Pavle: »Nekaj podobnosti in razlik med našimi varnostnimi silami od leta 1850 do danes«. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* (2009), št. 2, str. 148–153.

Čelik, Pavle: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.

Die Gendarmerie in Österreich 1849–1989, Wien: Bundesministerium für Inneres, 1989.

Gebhardt, Helmut: *Die Gendarmerie in der Steiermark von 1850 bis heute*. Graz: Leykam-Verlag, 1997.

Grah, Matija: »Slovo žandarjev«, *Delo*, 2. julij 2005, str. 32.

Hörmann, Fritz in Hesztera, Gerald: *Zwischen Gefahr und Berufung. Gendarmerie in Österreich*. Wien: Museumverein Werfen, Bundesministerium für Inneres, Gendarmeriezentalkommando, 1999.

Hribar, Dragutin (ur.): *Hribarjev najnovejši Splošni naslovnik uradov, društev, tvrdk in zasebnikov deželnega stolnega mesta Ljubljane in vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Dragutin Hribar, 1907.

Kačičnik, Alenka: »Poročila ljubljanskih policajev o prestopkih 1901–1914«. V: *Kronika* (1987), št. 3, str. 190–198.

Lobnikar, Branko in Modic, Maja: »Profesionalizacija slovenske policije«. V: *Varstvoslovje* (2018), št. 3, str. 286–308.

Neubauer, Franz: *Die Gendarmerie in Österreich (1849–1924)*. Wien: Gendarmerie-Jubiläumsfond, 1925.

Oberhummer, Hermann: *Die Wiener Polizei, 200 Jahre Sicherheit in Österreich*. Band I., II.. Wien: Gerold & CO, 1937.

Orožen, Fran: *Vojvodina Kranjska*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1901.

Prunk, Janko: *Slovenski narodni vzpon (1768–1992)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.

Skopec, Darja: »Stavka v rudnikih Trbovlje-Hrastnik in Zagorje od 13. do 16. januarja 1958«. V: *Dokumenti o rudarski stavki v Zasavju leta 1958*, Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje, 2007.

Skopec, Darja: »Stavka v rudnikih Trbovlje-Hrastnik in Zagorje od 13. do 16. januarja 1958«. V: Hančič, Damjan in Podbersič, Renato (ur.): *Dokumenti o rudarski stavki v Zasavju leta 1958*, Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje, 2007.

Stergar, Rok: *Slovenci in avstro-ogrške oborožene sile (1868–1914)* [doktorska disertacija]. Ljubljana: Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2002.

Tavzes, Miloš: *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2002.

Wandruszka, Adam in Urbanitsch, Peter: *Die bewaffnete Macht*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1987.

TISKANI VIRI IN ZAKONODAJA

Cesarski ukaz 20. 4. 1854. Deželni vladni list za krajnsko vojvodino, št. 21/54, z dne 30. 5. 1854.

Gesetz und Dienst-Instruction für die k. k. Gendarmerie der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Wien: Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1876.

Gesetze, betreffend die Gendarmerie der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, samt Durchführungsverordnungen, dann organische Bestimmungen und Dienstinstruction für diese Korps. Wien: Aus der k. k. Hof-und Staatsdruckerei, 1912.

Kaiserliche Verordnung vom 8. Juni 1849, womit die Errichtung einer Gendarmerie im ganzen Umfange des österreichischen Kaiserthums nach den angetragenen Grundzügen genemigt wird. Reichsgesetz-und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich, Jahrgang 1849, Wien 1850, št. 272, str. 297–300.

Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 26. 11.1873 do 13. 1. 1874. Ljubljana, 1874.

Osnova za uredbo policijskih oblastnij. Opravilstvo cesarsko-kraljevih policijskih oblastnij, Deželni zakonik in vladni list za krajnsko kronovino, št. 13/51, z dne 4. 4. 1851.

Oznanilo c.-kr. deželnega predsedstva za kranjsko deželo od 31. marca 1866, št. 612/P, s katerim se je policijsko vodstvo v Ljubljani razpustilo ter so prešle opravila državne policije, od njega do zdaj oskrbovane, na predsedstvo deželne gosposke, opravila lokalne policije na mestno občino Ljubljansko, oziroma na mestni magistrat Ljubljanski, Zakonik in ukazni list za vojvodstvo kranjsko, št. 3/66, z dne 10. 4. 1866.

Poduk za deželno žandarmerijo, kako službo opravljati, Dunaj: Iz c.-kr. dvorne in državne tiskarne, 1851.

Postava od 26. februarja 1876, o c.-kr. žandarstvu za kraljevine in dežele zastopane v državnem zboru, Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 7/76, z dne 29. 2. 1876.

Postava od 27. 4. 1887 o vojaški preskrbi vdov in sirot po oficirjih in moštvu vojstva, vojnega pomorstva, deželne brambe in črne vojske, Državni zakonik, št. 18/87, z dne 30. 4. 1887.

Ranglisten der k. k. Landwehr und der k. k. Gendarmerie, Wien: Aus der k. k. Hof-und Staatsdruckerei, 1918.

Razglas c.-kr. krajnskega poglavarstva 8. avgusta 1852. Prenaredba § 4 osnove uredbe policijskih oblastnij, Deželni zakonik in vladni list za krajnsko vojvodino, št. 43/52, z dne 24. 8. 1852.

Razglas c.-kr. kranjskiga poglavarstva od 7. mal. serpana: zastran pričetja dejavnosti žandarmerije na Kranjskem, Deželni zakonik in vladni list za krajnsko kronovino, št. 16/50, z dne 17. 7. 1850.

Standesausweis der k. k. politischen Behörden und Organe in Krain, nach dem Stande vom 1. Jänner 1917, Laibach 1917.

Ukaz c.-kr. ministrstva za notranje stvari z dne 26. 3. 1913, št. 3500/m. z. n. stv. o ustanovitvi policijskega ravnateljstva v Ljubljani, Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 7/13, z dne 31. 3. 1913.

Ukaz vojaškega ministrstva 1. 8. 1852, Občni državni zakonik in vladni list Avstrijskega cesarstva, št. 49/52, z dne 13. avgusta 1852.

Verordnungsblatt für die keiserlich-königliche Gendarmerie, Wien. 1876–1918.

Začasna organska postava žandarmerije v Avstrijskem cesarstvu, Občni državni zakonik in vladni list Avstrijskega cesarstva, št. 12/50, z dne 23. 3. 1850.

Zakon z dne 14. 5. 1896, Državni zakonik, št. 27/96, z dne 19. maja 1896.

Zakon z dne 2. junija 1912, s katerim se določena opravila krajne policije v deželnem stolnem mestu Ljubljani in v selskih občinah Moste, Zgornja Šiška, Spodnja Šiška in Vič odkazujejo posebnim cesarskim organom, Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 18/12, z dne 10. 7. 1912.

Zakon z dne 25. 12. 1894. I. o žandarstvu v kraljevinah in deželah, zastopanih v državnem zboru, Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 1/95, z dne 1. 1. 1895.

SUMMARY

**WHEN GENDARME AND CONSTABLE STARTED TO BECOME A PROFESSION IN OUR TERRITORY
OUR SECURITY FORCES IN THE PERIOD BETWEEN 1791 AND 1918**

Security tasks were becoming a profession in certain social circumstances. The latter could be divided into general and special circumstances, for example:

- a) the situation of a social community national had to be legally defined with the highest legal regulations of the state, with constitution, especially their fundamental rights and freedoms;
- b) increase in the number of prohibited acts which could not be controlled by the then constables in manors and urban agglomerations as they were not educated enough or were uneducated and thus unable to perform these tasks;
- c) these prohibited acts had to be legally specified and published in order to present them to a wider range of citizens;
- d) legal regulation had to determine the place and role of new security forces in social community, in particular what rights and duties shall lawmen enjoy and exercise in their profession;
- e) it was necessary to define with regulations the rights that belong to gendarme or constable and their family, from remuneration to annual leave;
- f) then it was necessary to inform the public that the authority is looking for men suitable for the new security force, and those who would be willing to join men of law had to be informed of the conditions under which they could be recruited, such as age, health conditions, education, moral etc.;
- g) regulations governed internal relations in security forces, schooling, training, and further training of its members, promotion etc.

I believe that it was very important for the team of constables to know how to advance in their job, what are the conditions etc. Most of these requirements were included in the respective basic law on security force, and therefore on gendarmerie or police constabulary, while other requirements were published in other or lower legal acts. The operation of gendarmerie was thus governed by several regulations, from basic law for such security force to behests of competent ministers. The profession of gendarme or constable was completely formed after the revolutionary year of 1848 which broke with the old social order and established a free citizen. Previously, only rare individual elements of this profession were gradually shaping, starting with constables as gendarmerie did not yet exist. The following periods of our history had built upon the foundation from the Empire everything necessary for a certain period.